

PE $\frac{A}{203}$

KUUKIRI

EESTI KIRJANDUS 1909

EESTI KIRJANDUSE SELTSI VÄLJAANNE

TOIMEKOND: J. JÕGEVER, M. KAMPMANN,
B. LINDE, J. LUIGA, W. REIMAN,
J. TÕNISSON

~~56397~~

1909.

NELJAS AASTAKÄIK

TRÜKITUD „POSTIMEHE“ TRÜKIKOJAS — TARTUS 1909

Eesti rahva hariduse järg iseseisvuse aja lõpul.

VIII.

Vaatame meie Eesti rahva vaimulise hariduse järje peale ja katsume tema usulisi arvamisi¹⁾ selgitada, siis juhib meid siingi Läti Hindreku kroonika jälgile, kui ta ka muidu nagu mööda minnes niisuguseid asju puudutab.

Aastal 1208 võtsivad lätlased täieste ootamata röövkäigu Sakalasse ette. Läti Hindrek jutustab XII, 6: „Nemad leidsivad mehi ja naisi ja lapsi nende majadest kõikides külates ja tapsivad ära, keda kätte saivad, hommikust õhtuni, niihästi naisi ja nende lapsi ja 300 paremat meest ja vanemat Sakalast, lugemata teisi arvamata, kunni tapjate väsinud käed ja käevarred liig suurest mahatapmisest võimetult maha langesivad.“ Eestlased olnud verepulma pärast nii kokkunud, et nad rüüstajaid taga ei läinud ajama, vaid nemad — nii jutustab Hindrek edasi — korjasivad omaste haletsemiseväärilised surnukehad kokku, põletasivad nad tulega ära ja pidasivad siis leinapühi palju kaebamisega ja joomaaegadega oma kombe järele — *exequias cum lamentationibus multjs et potationibus suo celebrabant.*“

Mis joomaajad võisivad need olla, mis sakalased keset kõige valusamat leina pidasivad? Rõhutatud meeolelu ei lubanud neid ommeti mitte joomingutest magu tunda, nagu vahel meil üsna röömsaid matuseid peetakse. Mitte eneste pärast ei valmistanud nemad leinapidu waid oma kombe — „suo more“ — järele täitsivad nemad pühi usulisi kohuseid. Ka seda ei ole raske ära mõista, kelle heaks see kohuse-täitmine sündis: langenud ja tapetud sugulaste pärast valmistati leinapidu. Ehk küll pärast koledat rüüstamist igast nurgast

---

1) Pealkirja all „Vanade eestlaste usulised arvamised“ on järgmised harutused „Vanemuises“ 21. nov. 1907 „Eesti Kirjanduse Seltsi“ ajaloo-toimkonna koosolekul ette kantud.

puudus ähvardas ja kahvatanud nälg vastu vahtis — kas või viimane söögi- ja joogitagavara otsitakse kokku — surnud peavad saama, mis nende õigus on, peavad sedasama saama, mis neile sügaval rahuajal ja parema õnne päivil osaks oleks antud.

Veel kaks korda hiljem nimetab Läti Hindrek sarnaseid kombeid. 1211 tungivad rannaäärsed eestlased Metsepoole maakonda, süütavad külad põlema ja teevad „kirikute ja surnud ristiinimeste haudade kallal palju sündmata tegusid oma ohverdustega — multis circa ecclesias et sepulchra mortuorum christianorum immolaticiis suis exercuerunt.“ Hauad olivad endiste paganate omad, keda ristiusu kombe järele oli maetud. Eestlased matavad neid nüüd paganausu viisi uueste — oma kombe järele — ohverdustega. (XIV, 10.)

Viimasel vastuhakkamisel aastal 1223 kaevavad eestlased omaste surnukehad kristlikkudest matusepaikadest — cemeteria — koguni välja ja põletavad nad endise paganausu kombejärele ära — more paganorum pristino.“ (XXVI, 8.) Et ka surnute põletamisel ohvrid ja joomad ei puudunud, sellest kõnelevad lahtikaevatud esivanemate hauad, kust loomaluid ja saviriistu välja on tulnud, iseäranis rohkeste aga sõjariistu, ehteasju ja rahasid. Rahad oma aastaarvuga aitavad jälgile, et hauad tõeste meie esivanemate omad on, sellest ajast, kus nad praegustes elupaikades asusivad.

Läti Hindrek jutustab, et neid joomapidusid ja ohvriteenistusi otse surnute haudade peal toime pandud. Sellega käivad vanade haudade leidused ühte, Kui aga ristiusk väevõimuga valitsuseohjad oma kätte kiskus, ei sallinud ta niisuguseid paganuse kombeid. Avalikult kadusivad nad matusepaikadelt, vähemalt, mis kirik seks tunnistas, aga salaja elasivad nad edasi. Nad otsisivad omale uue asukoha, kuhu rüütlikäsi ega preestrisilm ei ulatanud segama. Vist arvati, et nad päris välja on kitkutud. Sest ajaloohallikad ei kõnele mitte pikemalt ega selgemalt, et just surnutele veel on ohverdatud. Aga 17. aastasaja kesksajal leiab ajalookirjutaja Thomas Hiärn (Ehst-, Lyff- und Lettländische Geschichte) nad jälle üles, ehk nad kull saunanurka on põgenenud. Hingedepäeval kütavad temaaegsed eestlased sauna, pühivad ta puhtaks ja panevad rooga ja joomaaega lauale. Peremees jääb üksi sauna, hoiab põlevat peergu käes ja käsib esivanemaid, sugulasi ja lapsi, keda ta nime pidi hüüab, külaliseks tulla ja süüa ja juua. Kui ta mõne tunni järele arvab, et neil küllalt on, raiub tema ukseläve peal peeru kirvega pooleks ja palub, et külalised koju läheksivad, aga teed mõõda ja ei mitte

orasevälja üle, et oras kahju ei saaks. Ka kardavad nemad, et kui hinged ülespidamisega rahul ei ole, nad vilja tuleval suvel ikaldada lasevad Haudade peale viiakse surnutele salaja ainult väheseid andeid: pannakse hauale hõberaha ehk seotakse risti külge punane lõng. Rohkem ei ütle Hiärn ennast teadvat, aga ta arvab, et eestlased niisama nagu soomlased, kelle kombeid ta tunneb, iga aasta surnuid käinud matusepaikades leinamas ja nende haudadele sööki ja jooki viimas.

Sellega on Hiärn meile õige raja kätte juhatanud, et esivanemate usulisi arvamisi tundma saada. Neid ei tohi meie mitte lahus seletada, vaid ühenduses terve Soome soo vanemate usukommetega. Hallikateks on meil hulk kirjalikka tunnistusi, aga ka elava suukõne ehk traditiooni sooned kohavad alles kuuldavalt. Et traditioon kõikide Soome sugu rahvaste juures enam vähem sedasama keelt kõneleb, siis on meil põhjust järjeldada, et see, mis igalpool ühine, jaotki veel selle aja-järgu sisse ulatab, kus soomlased alles lahutamata üks rahvas olivad, nõnda vähemalt 2¹/₂ tuhat aastat tagasi. Muidugi hoiame meie järgnevas kirjelduses enamaste oma kodu õue alla. Ainult paiguti peame üle aia võrreldes sugulaste talusse vaatama.

Soome teadusemees Matti Waronen on 1898 raamatus „Vainajainpalvelus murnaisilla suomalaisilla“ — Surnute auustamine muinasaja soomlaste juures — näidanud, et Soome rahvaste kõige vanem usk surnud inimeste hingede kummardamine oli. Hingede kummardamine põhjeneb usu peale, et hing suremata on, kehast lahkudes mitte ei kao ega kustu. Kust ja kuidas see usk meie esivanematele on tulnud, ei ole täna meie ülesanne seletada, vaid meie konstateerime seda, kui Soome rahvaste ü h i s t pärandust vanemast ajast.

Kindel oli nende meelest elu pärast surma. Hing elab pärast viimast hingetõmbamist edasi. Et hingeheitmist kergitada, tõstetakse surija sängist „pikile õlgile“ põrmandule, seatakse pea madalamasse, pestakse surmahigi külma veega otsa eest, pühitakse põrmandut, riputatakse lilli põrmandule, avatakse uks, et hing takistamata õue pääseks, ja oodatakse surma. Puhub suremise ajal väljas tuul, siis kannab see hingetuul hinge ära.

Aga kuhu?

Selle järele, mis pärast surma sünnib, peame arvama, et hing h a n g u n u d k e h a s just edasi elab ja mitte ukse kaudu välja ei lähe.

Surnukeha pestakse hoolega ja pannakse linased riided selga, naestele seotakse põll ette; vahel pandud ka kindad kätte, sukad ja kingad jalga, müts pähe. Sugulased valvavad

surnut. Kes vaatama tulivad, panivad raha surnu rinda peale. Surnult küsiti: „Miks sina surid? Kas sull kõike küllalt ei olnud, mis tarvis: leiba, liha, erineid?“ Et surnuga kõnel-dakse, siis peab arvama, et ta kuuleb s. o. et hing kuskil ligidal on, küll alles surnukehas viibib.

Kirstu pandi, nagu Hiärn jutustab, raha, hõbeasju, toi-dust ja jooki, et surnul pärast surmagi ühestki puudust ei tuleks, mis temal siin tarvitada olnud.

Naestele anti nõel ja lõnga ühes, et oma riideid võiksi-vad paigata; mehele kirves, et ennast sakslaste vastu kaitsta, ütleb Hiärn, varem vististe teiste vaenlaste vastu. Raha mää-rati seks, et surnud tee peal toop õlut võiks osta ehk „Jumala käest“ leiba. Ihu kasimiseks ei olnud ka vihta, pesuseepi ja peaharja ära unustatud. Hiljemal ajal ei puudunud küll ka mitte viinapudel. Aga ka karskusepüüded on juba ärkamas. Anse-külas visati vankri ratastele, mis surnu ära viis, kannuga õlut ehk klaasiga viina järele, et „surnud teises ilmas jooma ei hakkaks.“ Viimased anded on juba uuema aja lisandused, kus surnule hulk endiseid andeid mitte enam osaks ei saanud. Sest kui meie vanu haudasid kõnelema sunnime, siis leiame neist, et vanaste surnule veel palju muud ühes pandi; kallid ehteid: sõrmusid, preesisid, kaela-, käe- ja jalavõrusid; sõja-riistu: mõõku, odasid, nuge; aga ka hobuseriistu: valjaraudu, sadulajalgraudu, külluseid, kannuksid; ka põllutööriistu, ehk küll harva, nagu vikatid, adraraudu, kablisid; kalapüüdmise västrid, isegi kaalusid. Kui surnud mulda maeti, jäeti anded terveks, põletispaikades on nad enamaste katki murtud, et varga käsi neid ei riisuks. (R. Hausmann, Katalog zur Ausstellung zum X. archäologischen Kongress in Riga 1896 lhk. LX—LXXXI.)

Kirstu pandud anded olivad tagavaraks edaspidise haua-taguse elamise peale. Surnu otsekoheseks nälja ja jänu kus-lutuseks hoolitseti veel lahtise hāua ääres, nagu Eest haudade teidused — loomade luud, saviriistad — näitavad ja nagu Läti Hindrek meile kuulutas, kui ta sakalaste leinast kõneles. Selgemat pilti pakuvad meile Theodor Schvindt'i uurimised „Tietoja Karjalan Rautakaudesta“ — Teated Karjala rauaajast 1892. — Karjalased matsivad oma surnud ilma kirstuta hauda, kuhu puust neljanurgeline ase oli tehtud laudpõhjaga ja laud-ehk kasetohukaanega. Enne kui haud kinni aeti ja enne veel kui surnud hauas linaga ehk kasetohuga üle kaeti, peeti lahtise hāua ääres matusepidu. Surnuohvriks tapeti hāua peal elajas.

Et liha mitte keedetult hāua ääre ei toodud, selgub sellest, et matusepaigust rõhkete hambaid leitakse. Oli loom nüljetud, siis keedeti liha vaskkataldes. Et kokkuhoidlikud oldi, võeti

paigatud katlaid. Liha sõivad matuselised, osa pandi aga keedukatlagaga ehk saviriistaga tükis hauda. Haudadest leitud söögi-
jätiste, nimelt loomaluude järele võib otsustada, et ohvriks veisid, lambaid, sigu, linda ja kalu võeti, harva ka hobuseid. Hobuseohvritest teadsivad 1827 saarlased ka J. W. L. von Luce'le rääkida. Wiedemann, „Aus dem innern und äusseren Leben der Ehsten“ lhk. 437 teatab, et ka meil matusteks tingimata elajas tuli veristada, muidu kadus loomaõnn. Jõhvi kihelkonnast kirjutati J. Hurtile, et peremehe ja perenaese, niisama nende isa ehk ema matusteks elajas tapeti, olgu küll, et endist liha küllalt oli. Hauda visati surnule järele viinapudel, peahari ja lillesid. Kui ristiusk paganusekombeid haua ääres hakkas hävitama, pugesivad need varjule, surnu kodu. Kui surnuvanker talu väravast välja sõitis, rajuti vankri tagumise laua peal kukel pea otsast maha. Väandras viidi kukeohvrit veel 1830. aasta ümber. J. W. Jannsen jutustab sellest oma lapsepõlve mälestustes: „Oli see suvel 1831 ehk 1832, kui Oriküla Peetri-Hansu vanaisa ära suri... Kolmandal päeval pandi 2 hobust 24 aknaga tõlla ette, ja puusärk tõsteti peale, kuna tüdrukud ja poisid mööda õuet kanu taga ajasivad. Viimaks sai terane karjapoiss aianurgas nõgesepõõsas musta kuke selga kinni ja tõi sulglooma karjades peremehe kätte, kes tahutuse kirvega surnuvankri taga seisis... Vana Peetri poeg Hans, kes isa asemel juba mitu aastat peremees oli, hakkas kuke jalust pahema käega kinni, kuna ta paremaga kirvest hoidis, nagu mõni Aabram Iisakit ohverdades, ja ütles: „Isa, sina lähed nüüd siit majast välja. Jäta meid rahule ja lepi sellega, mis siamaale on olnud. Ära pea hauas enam viha. Ära tule ka mitte enam tagasi meid hirmutama ega midagi enam järele pärima. Jäägu meie, kõik siitmaja inimesed, loomad ja hooned, sinu kodukäigust rahule. Lepi sellega, mis ma sulle viimaks veel ohverdan.“ (Mõned vanad Läti- ja Eestirahva pruugid surnute matmise juures Eesti Postimehe lisaleht ehk Juttutuba nr. 51. 1874. lhk. 302). Hauakaevajatele anti verist liha süüa. Viimaks kadus verine ohver täieste. Keedeti veel soolaga erineid ja pandi kulbiga kirstu kaanele, niisama nisuleib. Iga matuseline käis kirstu pealt erineid ja suutäit leiba võtmas. Matuselisel peab surnud kirju lõnga vihiga, vööga ehk sukapaelttega leppima, mis risti külge seotakse.

Kõigist ohvrikommetest ja matusetallitusest paistab juht-
mõte välja: Surnud elab oma elu teine pool hauda edasi ja tarvitab seal elades kõike sedasama, mis temal maa peal ära kulub: peavarju, katet ja toidust. Nad olivad ja jäävad täieste leinajate hoole alla. Kuidas need nende vastu olivad, selle järele kujunes nende põlv.

Tervet matusepidu nimetati peiadeks, Wiedemanni sõnaraamatu ja J. B. Holzmayer'i järele „Osiliana“ (Verh. der Gel. Estn. ges. VII, 7) ka eiadeks. Sedasama nimetust tabame Soome keeles: peijaiset.

Mis tähendab peied, peijaiset?

Wiedemann ütleb sõnaraamatus, peie tähendavat pidu, pidulikku söömaaega. Viljandi pool öeldakse: hundi peigi pidama, pidustama, kui hundile ots on tehtud. Sarnaselt kõnelevad soomlased karu peiedest. Mulgi- ja Tartumaal hüütakse nõnda matusepidu. Aga mis põhjal? Vastust annab Soome keele- ja ajalooeaduse isa Porthan. Ta leiab õieti, et peiaiset sõnaga peijanen, peijakas ehk peiko sugulane on. Peijanen aga on altilma vaim, genius inferus, deus inferorum, peijaiset aga püha söömaaeg, mida altilma vaimude lepituseks peetakse, kelle alamaks surnud on saanud.

Et peijanen altilma vaimu ja peijaiset matusesöömaaega tähendavad, siis võib arvata, et altilma vaim küll seesama on, mis surnute vaim. J. J. Mikkola on „Finnisch-ugrische Forschungen“ IVI, 138—140 näidanud, et peijas Vana-Germani keelest laenatud on. Feige ehk feg on see, kes surmale saagiks saab. Feige ehk fegi on algkujust faigaz, faigiaz tekkinud, mis verist ohverdamist ja ohvipüha tähendab.

Muidugi ei ole sellega öeldud, et terve surnute söötmise Skandinaaviast meile tulnud. Surnute auustamine on nii üleüldine rahvaste elu ilmutus, et raske on tõeks teha, kus ta esmalt tõusnud on. Tahame siiski alguureni tungida, siis viivad jäljed meid Egiptusesse. Juba kiviaja haudadest leiame sealt neid jälgi: surnuluudest tunneme, et surnud pikali hauda on pandud ja pahema külje peal hingab, käevars nii kõverdatud, et käsi pea all on olnud, jalad kõnksi tõmmatud: just puhkaja ehk magaja kuju.

Näis arvamine olevat, et surnud kaua selle tagavaraga ära ei saanud elatud, mis kirstu ühes pandi ja matusepeol haul ohverdati. Neil oli tarvis uut moonu. Sellest selgub, et haua peale pärastpoolegi toiduaineid viidi surnud hingedele söögiks, aga ka lillesid, neile meeleheaks. Meie aja inimeste surnupärjad ja lillekimbud on viimased jätised vanast surnuohvrast. Niisamuti vaesteand, mis tänutegemisel välja jagatakse. Veel hiljuti leiti maakihelkondadest kommet, et püha-päev pärast matmist kirikusantidele leiba, liha ja raha ehk midagi muud anti. Andeid kutsuti hingetänuks, et kerjajad surnu hinge eest paluksivad.

Surnud hinged kannatasivad hauas puudust: „Kes toob muldaje õluta, Haudaje aneosada,

Liivaje sealihada,
Kalmule kanamuneda.
Kabeliie keedukalja ?“ (Rahvalaul.)

Surnud hing pidi iseennast aitama, ta hakkas vanas kodus käima.

Et temal see võimalik oleks, kandsivad vahel omaksed hoolet. Kirstu kaane sisse jäeti aken. Ida-Karjala haudadest leidis Schvindt väikseid aknaruuta. Tema arvab, et need surnukirstude akende ees olnud. Algupäralisemat viisi, kus surnud veel ilma kirstuta hauda pandi, tabame Setumaalt. Hurti „Setukeste laulude“ kolmandast köitest kuuleme „Surmalauludes“ tütre palvet isa haa kavajatele :

„Kats kuule iks havva kaivjat,
Koll' kodo tegijät :
Jätke iks tie p a j a pähütsehe
Jätke iks tie l ä v i jalotsihe,
Kui iks t u n d ta pühi tulevat,
Siis pazes ta pajast pakku pardzikene,
Lävest iks ta vällä lähenes,
Käu iks ta kodo kärpsel,
Lindas kodo liblikal.
Ummit ta iks vaezitt kaema,
Kurvalitsi kostma.“

See oli iseäralik tänulik ja hea laps, kes ise kalmu alt (Waronen, Vainajainpalvelus lhk. 3—5) koju kutsus. Muidu ei mälestatud surnuid mitte nõnda soojalt ja sagedaste, vaid määrati kalmuliste ilmumiseks kindlad ajad, kus tervele vaimude perele laud kaeti. See sündis iseäranis üleüldiselt hingede kuus, hingede ajal ehk ja o ajal.

Fr. Kreutzwald, Ueber den Charakter der Estnischen Mythologie, Verhandlungen der Gelerhten Estnischen Gesellschaft II, 3 lhk. 44 määrab oma Virumaa mälestuste järele selle ajaks talvise pööripäeva, umbes 2 nädalat enne jõulu. Mujal aga ja õieti laialiselt algab hingede aeg palju varem, kohe pärast Mihkripäeva, ja lõpeb hingede päevaga 2. noovembril. (F. J. Wiedemann, Aus dem inneren und äusseren Leben der Ehsten lhk. 366—367). Kolmandad arvasivad hingede aega 2.—30. noovembrini. (J. Jung, Kodumaalt VI, 81.)— Kui katoliku kirik 9. aastasajal hingede eestpalumise puhastustulest dogmaks tõstis, määrati tema pidamiseks umbes seesama kuu. Ja nagu tuttav, langeb ka protestantismuse surnute püha, mida pärast „vabadusesõdasid“ Napoleoni vastu kõige esmalt Preisimaal hakati pühitsema, umbes sellesama aja sisse. Et see kõik nii kogemata ei ole sündinud, vaid sell oma sügavad hingelised põhjused on, saab meile kohe selgeks, kui vahekorda silmas peame, mis aja ja asja vahel valitseb.

Sügise oma närtsimisega — 14. oktobril pidasivad esivanemad k'olletamise päeva —, lühikesed udused päevad pikkade, pimedate öödega sundisivad inimesi väga kadumise ja suremise peale mõtlema. Aeg oli seks kui loodud, et inimesed seal ka oma surnuid omakseid ärdusega meele tuletasivad, kes neile eele läinud ja kellega nad jälle arvasivad kokku saavat. Elavalt astus surnute omaste kaju silma ette kõige sellega, mis nad kord elus leinajatele olnud, mis head nad neile teinud jne. Mis oli lähem, kui et niisugusel ettevalmistusel ehk praedispositionil inimesed surnud omaste vaimu nii kui oma ümber tundsid liikuvat, kui nad helisid arvasivad kuulvat, mis armsate häält meele tuletasivad, kui nad tänumees neile seda pakkusivad, miska nad lootsivad neile viimast armu avaldada võivat: keha puhastust, toidust ja joomist.

Et hinged segamata saaksivad maitsta, mida armastus neile valmistanud, seks, pidi terve hingede aeg otsa, nagu Kreutzwald jutustab, kõige suurem vaiksus valitsema. Isegi põrmandule laotati õlgi, et kogemata kukkuv asi kolinat ei teeks. Kõik tööd seisivad, mis kuidagi valjemat kõma sünnitavad, näit. ketramine, pesemine, rajumine. Käidi kikkivarvul ja hoiti valju kõnelemise eestki. Pikad talveööd katsivad vaimude rändamist nii kui laia leinavaibaga kinni. Lühikene päiksevalge sai vaevalt inimesi näha, kes omas kodus viibisivad. Siis tulivad vaimud.

Ei mitte ilmsi. Neil ei ole ju keha. Neist näikse välist inimesekogu, aga üksikuid jooni ei jaksa silm seletada. Nad on „varjulased“ ehk „kujulised“. Vanarahvas nimetas neid ka kummituseks, nähvitseks ja manalaseks. Soomlased on nende nimetuseks naabritelt vainaja laenanud. E. N. Setälä, Yhteis-suomalainen Klusill. historia lhk. 60 leiab tema algkuju Gooti sõnast vainags, mis Vana-Kõrge-Saksa keeli wênag kõlanud, praeguse Saksa keele wenig. Tema tähendus olevat halatsemisevääriline, nutmisevääriline, õnnetu. Keeleteadus peaks seletama, kas ka mitte meie „vaene“ — vaenelaps, vaeseks peksma — sellest samast juurest ei ole tõusnud. Mõtte poolest tähendaks vainaja sedasama, mis Eesti tühi ehk tühine. Seda aga on aegade jooksul üksi vana pagana kohta hakatud tarvitama. Need ja teised nimetused tahavad kõik ütelda, et surnute vaimud kaju ja kõige olemise poolest kehvemal ja jõuetumal järjel on, kui elavad inimesed. Sellepärast peab ka nende tulemise ja edasisaamise viis teine olema. Nad lehvivad edasi, palju rutemine, kui inimene, lennavad vahel, ilma et jalad maha puutuvad, vahel valge lina ümber, mis neile hauda kirstu peale laotati, vahel võtavad ka

loomakuju, nimelt kui päevaajal peavad ilmuma. Setumaa tütar laulab surnud isa haul:

„Tule üks sa Tuoni hobezel,
Mana maa varzakezel,
Siis kaia saa - ai küla karusil,
Näe sinno küla näidziko.“

Kuid ära tuntakse neid ommeti mullahaisust, mis neile hauast tulles külge jäänud. Siingi teab lapse tänu abi. Setu tütar laulab isale:

„Kui tulezi är armas alale,
Kallis sa kate jala pääl,
Sulle teezi ma lipe liuvakohe,
Lämmä panezi ma vie länikohe,
Küll teezi üks ma kolmi libehet,
Üte teezi ma lipe linohkist,
Tõze teezi marost maguzist,
Kolmanda me lipe kuremarost.
Kua tie ma lipe linohkist,
Tuoga mõze mant maa haizu ;
Kua tie ma marost maguzist,
Tuoga mõze su ligi liiva haizu,
Kalmu ma haizu kaputist ;
Kua tie ma lipe kuremarost,
Tuoga sull veri pääle vierdü.“

Lapse arm töötab rohkem, kui inimese jõud ulatab, aga maa haisu puhastamiseks köeti hingedele sauna, pühiti põrand puhtaks, soojendati vett, hautati vihad valmis, toodi seepi ja kuivatamiselinad, isegi peahari. Keset sauna pandi laud paremate söökidega — alati kukelihaga — ja jookidega — õllega —, mis just seks tehti. Laua ümber seati pinka, nii palju, kui hingedele tarvis arvati minevat, kes sellest perest pärit olivad. Hingede vastuvõtmise ajal ei tohtinud keegi peale peremehe hingede tulemist nägemas olla. Kui kõik valmis oli, kutsus peremees hingesid üksikult nime pidi sauna aastast tolmu ja higi esmalt ära vihtlema ja siis sööma ja jooma. Hõikas: „Mihkel, tule sisse!“ Võtnud ise kohe hinge eest ukse lahti ja teretanud ja küsinud: „Kuidas nüüd siia ka jõudsid?“ Siis kutsunud teisi: „Mihkli Peeter, tule sa!“ ja küsinud kohe: „Kuidas lugu läheb? Oled täna õige tasa!“ Jälle hüüdnud: „Kallis äi, tule sa ka! Vana eit, noh, kuhu sa jääd?“ jne. Kui kõik nime pidi sisse kutsutud, pannud peremees ukse kinni. Pärinud selle peale kõikide käest, kuidas käsi käia. Olnud keegi viina auustaja nende seas, siis kahetsenud peremees selle põlve, sest „ega teises ilmas viina anta“. Siis jäänud peremees vaik ja kuulanud, mis hinged räägivad. Selle peale alustanud peremees jälle juttu: „Tänavu kasvis vili üsna hea, võib võõraid vastu võtta. Tulge ka teine kord mind vaatama. Otsige mulle

seal hea koht valmis. Olge terved mind vaatama tulemast!“ Võrumaal keedetud hingede jaoks värsket liha. Toitu viies öeldi: „Võtke nüüd, kallid hingekesed, sööge ka minu sööki! Tulge kõik sööma, nii palju kui teid on! Andke minule siis jälle, kui korra ära suren ja teie juure tulen!“

Hingesid arvatakse esimese kukelaulu ajal tulevat ja teise kukelaulu ajal ära minevat. Kus viisiks oli, et peremees söögi-ajaks hingede juure jäi, võttis peremees kuke teise laulu ajal tule ja näitas hingedele tuld toast välja minna, ühtlasi paludes tuleva aasta jälle tagasi tulla.“ Nii M. J. Eisen hiljuti saadud teadete põhjal „Kodukäijad“ lhk. 70—73.

Hingedeaeaga nimetati Kreutzwaldi teadete järele ka jäo-ajak, jäoõhtuteks. Soomest leiame sedasama nime: jakoaika. Kustavi Grotenfelt on esmalt sõna õieti seletanud „Suomalai- sten kuukausnimityksistä ja ajanlaskusta“ lhk. 8. Jäo- aeg — see tegi kalendriaastale vanaste vahet, jaotas aega. Ta langes umbes talvise pööripäevaga kokku, kus päevad kõige lühemad olivad, aga pikemaks hakkasivad venima. Vististe peeti jaoaega aga varemalt, umbes meie Mihklipäeva ümber, sest ajamõõtmine oli muidugi puuduline, kus päevapikkust karva pealt mõõta ei saadud. Jaotust tegi loodus ise. Aastase vilja- saagi koristus oli möödas, kari pandi lauta. Karjaloomad jaotati ära, mida tappa, mida üle talve jätta. Ka põhk jaotati edaspidise aja ette ära; arvati üle, kui palju umbes päevas võib ette anda. Vaimude ohvripeoks oli jaotamiseaeg iseäranis sünnis: laudad ja aidad olivad alles täis aastaannetest. Ja vaimusid pidi meelega tuletatama ja neile meelega tehtama, et nad edaspidi karjale sigidust ja viljale võrsumist saadaksivad.

Tervet hingedeaeaga hüüti ka surnu- ehk kooljakuuks. Sedasama tähendab ka Mardikuu. Kustavi Grotenfelt on seal- samas lhk. 4 selgitanud, et esialgu meie Mardikuul piiskopi Martinusega ehk koguni Martin Lutherusega midagi tegemist ei olnud, peale kogemata heelekõla sarnaduse. Alles hiljem on nad nime, aja ja asja poolest kokku sulanud. Soome marras- kuu juhib meid õigele teele. Marraskuu on martaile pühen- datud, surnute hingedele, seesama, mis meie koolja- ehk hin- gekuu. Marraseks nimetati hingesid sellepärast, et nad nõrge- mad, rammetumad on, kui inimesed, kell liha ja verd on, kes ker- geste nii kui lehvivad, kõiguvad, kiiguvad. (Võrdle Soome kei- juiset = kiikujad!) Ka meil ei ole sõna marras tundmata. Wiede- mann kõneleb marrasajast, kus kergeste kahju võib sündida s. o. hingedeaeag, kus hinged ümber käivad ja neile, kes neid pahandavad, kahju sünnitavad. Virumaal öeldakse marrastatud käsi, kus nahk pealt on kriimustatud. Ka meie Mardisandid

ja nende jooksmine seisab ühenduses marraskuuga ja marras-
tega. Mardid on viimased mälestused vaimude söötmisest.
Mardid ei ole muud, kui endisel ajal vaimud, kes hingedekuus
haudadest tundmata kujul andeid käisivad otsimas. Need oli-
vad surnud vaimud, kes ukse taga vingusivad:

„Mardi küüned külmetavad,
Varba luud valutavad.“
„Mardid pole maasta tulnud,
Mardid tulnud taevaasta,
Tinast tehtud teeda mööda,
Hõbedasta õrta mööda.
Mööda kullasta kõrendaid.“

(C. R. Jakobson, Mardid. Eesti Kirjameeste
Seltsi aastaraamat I, 68).

Nagu kõik, mis maa peal liigub, oma kindlate seaduste
alla on heidetud, nii ka mardid:

„Mart tuleb oma seadust mööda.

— — — — —
Mart ei võta midagi,
Kui ei anta temale.“

(F. J. Wiedemann, Aus dem inneren und äusseren
Leben der Ehsten lhk. 318.)

Just mardisantide lauludest paistab surnud hingede ise-
loom selgeste silma. Nad ei ole head, nad ei ole kurjad, ei
inglid, ei kuradid, vaid täielikult inimese laadi, kõikide inim-
likkude puuduste ja tujudega, inimlikkude tarvituste ja viisi-
dega, kes juhtsõna järele tallitavad: „Kuidas sina minule,
nõnda mina sinule.“ Kes neid kutsus „kulla viisi, seda tegi,
mis töötas“, sellele lubasivad nemad iga õnnistust:

„Tuppa tema viskab viljaõnne,
Katusele karjaõnne,
Paeje hoosteõnne,
Leede viskab läätseõnne,
Laua alla lasteõnne.“

Ehk jälle:

„Tõusku teile tõmmud lehmad,
Üle nägu üsna mustad;
Sead siukad siginegu,
Lalad, latakad emised,
Pika putke pätsakesed,
Rukkid tell kasugu roosilised,
Nisud neljatahilised,
Erned üsna ümmargused,
Odrad pisut pikergused,
Kaerad kaheharulised,
Läätsad laiad, latergused,
Linad liugu oma liiki!“

(E. K. S. aastaraamat I, 69).

Kes aga martisid „koera viisi“ kutsub ehk neid sugugi vastu ei taha võtta, neid nad ähvardavad :

„Mart ei või ükski keelda,
Kes siis keelab, mart siis maksab,
Kui ei anta makkisi,
Mart siis peksab hästi.“

Tagajärjeks olivad kõiksugused haigused ja õnnetused. Nõnda nagu mardid Mardipäeval, käisivad kadrid Kadriõhtul andeid korjamas :

„Kadri tulnud kaugeelta,
Läbi soo ja läbi raba,
Nüüd kadri küüned külmetavad,
Kadri varbad valutavad,
Sõrmeotsad sõitelevad.
Kadriil kaskene hobune,
Rämmelgane reekene,
Pihlakane piitsukene,
Toomingane loogukene,
Sukad sõlmitud jalas,
Kindad kãpardil käes.“

(Wiedemann, Aus dem inneren und äusseren Leben der Ehsten lhk. 369).

Hingede ohvrite viimine ja söötmine oli lähemate sugulaste kohus. Kui kaua ohvrite viimine kestis, selle kohta puuduvad Eestis teated. Ingrimaalt kuuleme, et see nii kaua vältas, kui arvatigi, et surnukeha juba mädanenud on, nõnda ka hinge enam ei ole. Olivad lapsed jõukamad ja talupidajad, siis auustati endist pereisa ja pereema kauem, vahest mitmest põlvest läbi. Nii võis ajutisest hingede auustamisest jäädav esivanemate kummardamine teatavates perekondades tekkida. Üksikutele suguvõsadele tõusivad ühised kaitsevaimud. See edendas tähtsalt ühiselulist arenemist. Nii kuuleme, et Karjala rahval oma suguvõsa-jumal Äkras ehk Egres olnud, „kes erned, oad ja naerid lõi, kapsad, linad ja kanepid edasi viis.“ Lääne-maalt, endisest Soontaganast, tabame Metsiku auustamist. Õlgedest valmistati mehekuju, viidi välja küla piiri peale ja pandi puuotsa, et ta karja metsloomade eest kaitseks. Setude Peko-jumalal on ka ainult kohalik tähendus.

Temast on esmalt M. J. Eisen kirjutanud, „Ueber den Peko-kultus bei den setukesen“, Finnisch-ugrische Forschungen VI, 104—111, ja „Setukeste jumal Peko“, Eesti Kirjandus III, 377—387. Vahast valmistati lapsekuju, kellele kevade ja sügise ohverdatakse :

„Peko, mie jumala,
Kaidsa sa mie karõkeist,
Hoija mie hobõsid,
Varja mie vilãkeist,
Kõgõ räã räusõ iest!“

Piiskopl Mikael Agricola ajal tunti Karjalaski „Pellonpeckot“, kes odrad kasvama ajas. Nende ja teiste meie piiripealsete suguharude usuliste arvamiste peale on naabrid rohkeste mõjunud, läänes rootslased, hommikus venelased. Iseäranis suur on võõraste mõju veel seal, kus mõni meie rahvaskillukene täieste võõraste keskele, omast rahvast lahutatud, elama on saanud. Nii on Kraasna Maarahvas isegi „hingedeaega“ muutnud. O. Kallas jutustab „Kraasna Maarahvas“ lhk. 91—92, et seal „hinge ülendedi Lihavõd'e aegu, eesmädze pävä hummogalt.“ Aga palvesõnad on umbes veel niisamasugused, nagu laialt kodumaal: „Tulke mu sõzar (nimi), mu ezä (nimi)! Tulke ezi, nii võtke oma ladzököz, tulke me söögi manu, nii joogi manu! Ma kutsu teid hüäl meelel, heldel süamel; teile inne anna, peräh ezi võta. Är vihaku, är vit-saku mu karja tõbrast, mu kündü, külbü; laske kari kazuma, nii vili vinnima! Võtke sis, ku ma kutsu.“ Aga ka kaugemale sisemaale on seda mõju tunda. Meie tont (Rootsi tomte), kratt (Rootsi skratt), päär (Rootsi bjära) on kõik laenatud, nagu juba nimed selgeste tunnistavad. Tumedamaks jääb surnute valitseja Tooni nimetus. M. Waronen, „Vainajainpalvelus“ lhk. 1—3 pakub ülevaate senniste seletuste katsetest. Viimasel ajal arvavad mõned Soome uurijad Tooni algtüve Rootsi dona-arf'ist leida võivat, mis surnud sugulaste pärandust tähendavat. (K. Krohn, Suomalaisten pakanalliset jumalat, Oma Maa I, 619). Kindlamad tõendused aga puuduvad alles täieste.

W. Reiman.

Eesti vanad mängud.

A. Jürgenstein.

II.

Kui vanad võiksid need mängud olla?

Ei ole raske tunda, et nendes palju orjaaaja sünnitust on. „Seamängus“ tarvitatud sõnad „meie k u b j a s kullukene, k i l t e r kirju linnukene“ juhivad otsekohe selle mitte väga kauge aja peale. On ka veel teisi ütelusi lauludes, mis tunnistavad, et siin palju orjapõlvest pärit on. Et orjapõlv ise aastasadadest läbi käib, sellepärast on teatavate sõnade lauludesse tulemise aeg raske ligemalt ära määrata. Vist on see hilisemal orjaajal sündinud, kus teoorjus kindlamalt juba korraldatud oli.

Kuid sellest, et orjaaeg nendesse lauludesse oma jäljed on jätnud, ei järgne veel sugugi mitte, et nende mängude algus kaugemale ei ulata.

Nagu juba ennemalt tähendasin, oli Eesti vanadel mängudel see iseloomuline külg, et nende tegevuse peakäik umbkaudu ära määratud oli, et nendesse aga siiski palju vabadust etendajatele jäi, kus igamees oma vaimuteravust ja naljaandi näidata võis. Nii on aru saada, et nende sisu alalises muutuses oli ja et pärastised mängijad vanale mängule omaaja aineid juure lisasivad. Rahva luulevõim soetas ka vanas sihis alati uusi näidendid juure, nagu ma juutide sindlilõikamise eten- duses tähendasin. Kui veel siia juure mõtleme, et meie rahva vaimuelu pärisorjuse ajal mitte suuri sammusid ei teinud, vaid visalt vanast kinni pidas, siis saab arvamine üsna tõenäoliseks, et nende mängude juured ja algus, iseäranis järelekujuta- mised elajate elust ja muust ümbrusest, vist kaugele tagasi, Eesti rahva vaba põlve ulatavad.

See arvamine saab veel rohkem kindlust, kui seda tähele paneme, et teistel Soome sugu rahvastel Siberis, kes alles praegu väga madalale kultuurajärjele on jäänud, umbes niisamasugused liht mängudest näidendid on, mis nende juures, kus nende loomulikule edenemisele vähem võõrast vägivaldset peale on tunginud, veel kaugemale on edenenud ja päris selget dramatistilist laadi on omandanud, nii et juba nende näitemängust kõneldakse. Need rahvad on vogulid ja ostjakid.

Nagu juba ennemalt nimetasin, kõneleb Soome õpetlane Artturi Kannisto „vogulide näitekunstist.“ Kannisto on aastate kaupa Soomesugu rahvaste juures Siberis rändanud ja ise vogulide näidendide etendust näinud.

Tema jutustuse järele, mida piltlikud ülesvõtted selgitavad, on vogulide näitekunst oma alguse väga vanadest karu- a u u s t a m i s e pidudest saanud, nii siis usulistest pidus- tustest välja kasvanud, nagu omal ajal Greeka ja vana kesk- aja näitekunst. Vogulid ei pea nimelt põhja metsade tugevamat kiskjat, karu, tema suure jõuu ja targa aru pärast mitte hari- likuks metsloomaks, vaid pühaks olevuseks, kellele nad juma- likku auu üles näitavad, kelle nina peale mitmed Siberi pagana- usu rahvad oma pühamaid vandeid vannuvad. Tapab kütt sellegipärast karu ära ja nülib ta naha, siis peab ta oma kohu- seks karu hinge pidustuse ja ohvri läbi lepitada. Niisugusteks karupidudeks sõidavad vogulid vahel paarisaja versta takka kokku. Pidu algusel toob majaperemees surmatud karule ohvrid. Selleks otstarbeks seatakse karunahk, — pea käppade vahel, silma aukudes valged kasetohud, nina peal pleki tükk, — magamise järje „püha“ otsa peale üles, pandakse karu ette kausiga linnu liha, rukkileiva taignast vormitud ja küpsetatud põdra, tedre ja muu loomade kju- sid, sinna kõrvale naps viina ja teise nõuu sees kala rasva, siis veel kuivatatud kalu jne. Karu kõrval istub peremees, silitab

vahete-vahel karu nina ja pead. Külalised istuvad pika mulla pingi peal, kus magamise asemel nagu hobuste latrid vahedega üksteisest ära on lahutatud ehk nad seisavad seina ääres püsti. Nüüd algavad näitemängud toa põrandal.

Et karu naljamehi, kes ka teda vahel riivavad, ära ei tunneks, sellep. on mängijad enestele kasetohust näod ette teinud, kuhu silma ja suu augud sisse on lõigatud ja söega ja punase okeri värviga üle värvitud. Masket ehib pikk tohust nina ja lõua otsa pandakse tarvilisel korral, iseäranis kui mängija venelast peab tähendama, hobuse sabast habe tolgendama. Mängijad kõnelevad võõra, enamiste peenikese peahealega, et neid ei tuntaks. Mehed mängivad ka naisterahva osasid, kuna nad siis omale naisterahva undruku selga ja rätiku pähe panevad.

Näidendite sisu on enamisti vogulite ümbrusest, nende igapäisest tööst ja talitusest võetud, on tihti kulturainimese mõttes õige toores, kui mitte rohkem ütelda. Nii näituseks tuleb näidend „vasika ohverdamine“ ette. Üks poisikene on neljakäpakil ja karvaste nahkade sees vasikaks. Temale on kõis ümber seotud ja kaks meest tirivad tagurpidi ta uksest tuppa karu naha ette, et teda seal ohverdada. Vasikas tõrgub, kargab ja punnib igapidi vastu, kusjuures ohverdajad kõiksugu nalja teevad. Saavad nad vasika karu ette, võetakse nuga ja seatakse tapma. Kuid järelkatsudes leitakse, et loom veel liig lahja on. Hakatakse teda nuumama ja pakutakse temale toitu, imelikul viisil mitte õigest otsast. Vasikas vastab sellest otsast häbemata tooniga, mis peale ohverdajad kangesti ehmatavad. Nuumamisest ei tule midagi välja, sellepärast hakatakse ohverdama. Üks mees laulab ohvrilaulu ja teine lööb vasikat selle järele kolm korda — jällegi mitte pähe, vaid tahaotsa. Vasikas lööb takka üles, kisub ennast lahti ja pistab uksest välja punuma. Mehed tülitsevad lõpuks, kelle süü läbi vasikas jooksma pääsis.

Kas ei tuleta see „mäng“ meie „seamängu“ iseloomu meele!

Vogulite näidendid on väga mitmesisulised. Mitte kõik ei ole nii „realistlikud“. Palju on ka „stiliseritud“ ja tuumakamad. Olgu näituseks.

Üks vanapoiss, rikas ja võimatu, saadab kosilased välja. Teda ennast seatakse kahe toe najale tuppa püsti. Kosilased leiavad temale noore mõrsja, kes vanemate sunnil nõuus on, mehele minema. Kui ta aga tuppa tuleb ja oma tulevast meest tugide najal näeb, hakkab ta ärdaste kurtma. Ta laulab pika leinalaulu, kus ta vanematele ette heidab, miks need teda parem lapsena ei ole jökke heitnud, tulde visanud ehk ise

tapnud, enne kui niisugusele jaluta vanamehele andnud. Neiul on nimelt juba noormees, kes teda armastab. Viimane lõpetab tупpa tulles kurbloolise asja sellega, et ta vanamehel teise toe alt ära lööb, või laseb, mispeale see surnult ümber kukub ja armastajad paari lähevad. Surnud vanamehele mängitakse lõõtsapilliga tantsulugu, tema kargab maast üles ja tansib pealtvaatajate naeru all toast välja. Lõpeks tants — on vogulite näidendite juures niisama sage nagu praegu meil. Selle abinõuga koristavad nad surnud näitelavalt ja teevad järsu lõpu, kus näitlejate nali juba enam ei aita.

Vanade, elajate elu ja jahilugude kujutamiste juure võtavad vogulid üsna uuemaid aineid alatas oma näitelava repertoirile juure: pilkavad Vene ametnikka, tohtrid, pappisid jne.

Nende mängudel on just seesama iseloom, kui meie vanadel mängudel: etenduse peakäik on umbkaudu ära määratud, üksikud asjad ja etendamine ise annavad mängijatele võimalust alatas improviseerida. Näitemängijad kõnelevad vahel pealtvaatajatega, mis ka Eesti vanades mängudes ette tuleb, kus enamiste nooremad etendasivad ja vanemad pealt vaatasivad. Vogulite etenduste iseloomu kohta tähendab A. Kannisto:

„Vogulite dramatilisid sünnitused ei ole mitte Europa omade moodu kindlasse võrmi piiratud, jäädavalt kristalliseritud kunstitööd. Kindlaks määratud on neil ainult traditsiooniline peasündmus, mille juures ka palju muutust võimalik on. Selle vastu on aga diktion kui ka etenduse viis täielikult näitleja ja tema silmapilklike inspiratsiooni võimu all, kui luba on niisugust suurepäralist sõna siin tarvitada. See tähendab suurt võitu vaimukale etendajale, kes vana tuntud themele alati uusi täiendusi ja pöörded juure leida võib, kellel alati pealtvaatajate küsimiste ja nökkimiste peale naljakas vastus valmis on. On tema maitse aga vaevaline ja puudub temal jumalik nalja-säde, siis lõpeb näitlemine kergesti halvasti.“

Sellest karakteriserimisest ilmub täielik ja vastuvaidlemata sugulus vogulite näidendite ja Eesti vanade mängude vahel ja laseb väga vana ühist hallikat aimata. Mõned etendused, nagu „vasika ohverdamine“ ja „seatapmine“ laulude heli all on otse silmapaistvalt sarnased. Meie poiste poolt Mardipäeval väljaehitatud pika nokaga kurg, kes inimesi toas taga ajab, on just niisama vogulite näidendites olemas, siis karutantsitajad jne. Isegi neiu kaebelaulu helid, miks teda ennem vette pole visatud kui vana mehele antud, leiame meie vanades mängulauludes kaunis uuemate helbetega ehitatud. Ma ei mäleta, kas see just mängulaul oli, aga selsamal ajal, kus ma mängusid üles kirjutasin, kuulsin ma katkeid ühest tütarlapse kaebelaulust, et teda joodikule sunnitud minema. Sellest laulust mäletan veel järgmised sõnad:

„Oh mina vaene, miks mina läksin,
 Joodikule mehele!
 Oh minu isa, oh minu ema,
 Miks te mind küll kasvatand?
 Eks võind viia jõe vette,
 Ja ka jõe kaldale.
 Seal oleks vesi veeretanud,
 Jõe kaldaks kasvatand.“

Seda laulu lauldi ühe enam modern viisiga, mis ka J. Zimse oma Läti rahvalaulude kogus vähe teisendatult välja on andnud.

Võiks võrdlust veel kaugemale viia, aga olgu sellest. Minul ei ole sugugi võimalust, selles asjas sügavamalt võrdlust läbi viia. Puudub selleks keeleteadline ettevalmistus ja laialisem folklore tundmine. Ma tahtsin aga oma väikese kirjatööga vanu mängusid unustuse rüpest päästa ja suguluse peale vogulite näidenditega tähendades uurijaid põllule juhatada, kus ehk midagi teha oleks.

Lõpuks tähendan vana mängulaulude ühetoonilise viisi, mis Väandra pool ka kõige rahvalaulude laulmise juures vanasti tarvitadi, üles. See paari intervalliline viis tohiks vist küll laialt tuttav olla :

Kaunis wenitades.

Mi - na hoi - an ei - de ut - te; mi - na kait-

sen taa - di kar - ja.

Tantsuloolist „Ribumängu“ viisi ei mäleta nii selgeste, et seda ülestähendada julgeksin. Ta kõlas umbes mõne vana sarveviisi moodu, iga rida ühe ja sellesama paari intervalliga.

(Lõpp).

Pühajärve sõjad.

(Peeter Eichenfeldti mälestused.)

Teine Pühajärve sõda.

„Se oli aastal 1838 kui rahva sekka jälle üks uus jutt sugesi et Läti rahvas kirjutavat ennast Riia linnas kubernerikohtu juures üles, ja kelle nimesid sääl üles kirjutud on need

võivad siis nõnda nimetatud „tühjale maale“ minna kus mõis-
nikke sukuki ei olewat, se üles kirjutamine oli õige kül aga
mitte kubeneri kohtu juures vaid üks vene usu Preester oli
se üles kirjutaja ja es sa üles kirjutatud rahvas muud kui vene
usku ka siit meie poolt käisid saadikut Rija linnas kes rahva
käest raha said ja säääl rahvast üles kirjutasid, aga se oli vene
Preesfride kavalus ja selle taga järg oli et siin meie maal hakati
vene kirikuid ehitama. Aga kui rahvas pärast poole ära nägid
et sest kirjutamisest midagi muud välja es tule kui vene usku
enneki siis hakasid jälle raha kokku panema ja saadikuid
Krlmmi saarde ja Saratovi ja Samara kubermangu saatma aga
seegi katse läks nurja enam jaol sest „katsjad aga kaugelt
kandsid sandid sõnumed“ aga mitmed ometi suure vaevaga
sinna läksid ja säääl nimetatud paikades kaunis jagu Eestlasi
elamas praegugi veel on. — Rija saadikud töid ometi üle ulga
se teaduse kodu et se vene usu piiskop on lubanud neid maksu
poolt kergitada kui naad omad nimed siia saadavad. Siis
sugesi hirmus palju rahva üles kirjutajaid ja hakkasid selle
kirjutamise eest raha võtma mis sääduse vastaline tegu oli
nenda et mitmed kirjutajad enne kiriku tulbas hirmsaste pekka
said ja viimaks ära siberisse saadeti, se oli siis esimene kirju-
tuse taga järg, aga suurem taga järg oli veel tulemas mis vene
preestride usu kihutustest sündis: Se oli 1841. aasta kevadel
kui rahvas üle kõige Eestlaste ma ikka rohkem hakas vastu
panema ühes vallas rohkem teises vähem, aga meie tahame
üksi Pühajärve lugu jutustada sest siin ollid rahvas kõik ühel
meel, Siis laskis Vilboi prowwa rahvale üttelda et kui teije
enam vana viisi mõisa tahtmisi ära ei täida siis ma lasen
jälle soldatidel teije manu sõõma tulla, aga rahvas vastasid:
Laske aga tulla kui soovite kül meije sellega valmis saame. —
Siis tulli mõne päeva perast kihelkonna kohus ja Tartust maa
kohus Pühajärve mõisade seda tüli asja vaigistama ja kutsuti
kohtumehe ja kõik peremehe mõisade ja küsiti kohtumeeste
käest misperast lasete teije sel rahval nii palju vasta panda
aga kohtumehed vastasid, et meie ei või siin midagi teha sest
rahvas ei jõvva jo milgi kombel seda üli suurt orjust ja maksu
ära maksa mis mõisa pääle panep sest naad on ju väega vae-
ses jäänud ja peava tulise häda läbi seda tegema, aga kohtu
härrad (kes ka muiduki mõisnikud ollid) es hooli sellest vaban-
tuse kõnest midagi vaid kinnitasid kõvaste kohtu meestele et
teije peate rahvast keelma sest teije tijate kes nee tüli eest
võtja omma aga kohtu mehed vastasid: kost võime meije
seda teeda sest rahvas on kui üks mees kõik üles tõusnu selle
üli suure orjuse ja massu perast nenda et üks es ole rohkem
süüdi kui teinegi: aga härrad vastasid jällegi: Se ei aita kedagi,

vaid kuulge mis meije teile nüid ütleme: Teie peate rahvale ära seletama et hääd sest tülist neile välja ei tule ja neid kõvaste keelma ja manitsema et naad rahule jäävad ja siis kui nädal mööda on siis tulge Tartusse ja andge teeda kuis se tüli on seisma jäänud, aga et teije mitte tulemata ei jä. Siis läksid kohtu mehed kutsutud ajal Tartusse ja vastasid kohtu härra küsimise pääle et se rahvas ealgi muidu rahule ei jä kui orjus ja kümnese maks vakku raamatu perra vähentedus ei sa sest seal on seda esiki küllald määratud aga meie peame veel palju rohkem maksma ja orjama ja kui se on niigi palju vähentatud siis oleme meije ka rahul. Aga Maakohtu härra ütles et se ei läha korda, aga soltati saavad nende peremeeste manu sööma saatetus kes need süidlased on, aga kost teadis Maakohtu härra neid peremehi kes süüita ehk süidlased ollid? seda oli Pühajärve provva kõik ette kirjutanud mis ka mitte kõik õige es ole Kui kohtumehed kodu said siis tullid ka teisel päeval soltatid 200 meest neide peremeeste manu keda arvati süidlased ollev, kui nemad 3 päiva se oli 7, 8 ja 9 Septembril 1841 aastal olid säääl ära möllanud ja rahvas neile heaga toidu kraami es anna ja kui naad oma voliga lambaid ja pörssaid tapma läksid siis astusid mehed neile vemblaga vastu siis läks se lärm jälle hirmus suureks siis kutsuti soltati ja rahvas jälle mõisade, Soltatid läksid kohe sest mis neil muud teha oli, aga rahvas kogus enne henda kokku ja kutsus ka piire päält võera valla rahvast omale abis nenda et neid õige palju sai ja läksid ka mõisa poole oma nõnda nimetud malevaga minema ja üks välja teeninud soltat oli neile nagu komanderiks ees ja igal mehel üks hea löömise nui käes selle tarvis valmis tehtud ja Arula mõisa pool nurme pääl saivad naad soltatidele vastu ja nõnda nimetud lahing algas rahvas lõhkusid nuiadega, soltatid püssi peradega aga ühtki pauku ei saand lastud mitte, aga ropsiti mõlemilt poolt tubliste nenda et mittu kümmand inemist soltatid kui ka rahvast juba pikkali hulluks löödud maas lamasid ja rahvas vaos soltatide pääle kui meri sest neid võis vast mittu tuhat olla aga soltatid paljalt 200, siis hakkasid soltatid mõisa poole taganema ja saksad nägid ära et enam edasi minna laske ei vői ja kuulutasid rahu, mida rahvas ka rahuga vastu võttis, siis läks rahvas kodu tagasi ja viisid ka omad haavatud enesega ühes iga üks oma kodu ja soltatid jäid ööseks mõisasse, ja läksid teisel homikul Tartusse minema kellede haavatuide, ehk õigem üttelda hädaliste tarvis mõned küidi hobused vallast said antud. Kui küidimehed soltatidega Tartusse said, siis panti kaks neist küidimehist Maakohtu vangi maija kinni sest neid arvati ka need mässu süidlased olevad, ja neide käest nõudis kohus et teije peate teadma kes need

teised süidlased on, kui teije neid siin üles tunnistade siis lastakse teid kohe lahti, aga kui teije ära ei ütle siis jääte eluks aeaks vangi tööle, need kaks siis ütlesid keda naad teadsid, ja nende tunistuse pääle kutsuti 5 meest Tartusse ja sedaviisi oli alustus käes, siis lasti kül need kaks esimest meest lahti, aga nende 5 mehe käest nõuti õige karedal viisil ikka üks haaval mõni kül es ütle henda midagi teedvat aga mõni seletanud jälle kõik mis ta teadis ja seda moodi viidi ikka 5 meest ja 10 meest kuis kunagi kord tunistuse olliva kuni 120 meest Tartusse kinni viidud sai, sääl siis uuris kohus kes vähemba süidlase 38 meest arvati ollevat need lasti lahti aga kes suurema süidlase 82 meest arvati teiste kihutajad ja eestvõtjad, need jäeti veel vangi kuni neid ühel päeval se oli 4-dal Detsembril 1841 a. Pühajärve mõisasse trahvimises välja toodi. — Kui nüid se trahvimise päev kätte jõudis siis oli jo Pühajärve mõisa ühe kindral von Striikile ära müidud, kes ka üks neist kurjematest härratest oli se teadis seda asja kõik ette ära selleperast laskis ta mittu koormat pikki vitsu valmis tuvva mis niisugutse nagu aija köitetava vitsa olliva. — Se olli 3-dal Detsembril kui soltatide parved Tartu poolt siia poole tullid järel nimetatud mõisadesse iga ühte 200 meest nimelt: Pühajärve, Pilkuse, Nüpli ja Keriku mõisasse, ja Pühajärve mõisas oli veel 25 kassakat ja soltatide ülem. 4-dal Detsembril oli siis se 82 mehe peksmise päev kes 100 soltati saadetusel nüid ka siia tullid, need viidi nüid sinna mõisa nurme pääle kos see taplus oli ja kutsuti ka need teised soltadid mis neide muide mõisade sees ollid summa 800 meest ja need 100 vangidega tulnud soltadid, siis säeti need vangid sinna keskele ja need 900 soltadid ümbre vangide ja 25 kasakad veel neide ümbre ja kõigil täieste valmistatud sõa riistad käes: Nimetud päevaks anti kõiki mõisatesse käsud välja et igast vallast rahvas ja nimelt kohtumehed kõik Pühajärve mõisasse läheks seda peksmist päält vaatama, siis oli ka rahvast niipalju kokku tulnud et neid võis mittu tuhat olla nenda et se tasane nurm kui rahva meri välja näitas ja täis oli, selle platsi keskele oli üks turblatest kuppits ehk kantsel üles tehtud mis 4 jalga kõrge ja nii lai oli et kaks meest kõrvi pääl võisivad saista, se kantsel oli neide kahe te aru vahel mis teine Arula mõisa ja teine Pühajärve valla pääle lähap. Selle kantsli pääle asteva üles Makohtu härra von Brasch Ropka mõisast ja teine üks Biiskopi kohtu assessor Barun Brünning Palupera mõisast. Makohtu härra luges rahvale ilmlikust säädusest ja sõna kuulamisest suure pikka kõne ette, ja Palupera härra Brünning luges jälle vaimuliku sääduse poolt õige pikka jutluse, et iga üks hing olgu ülembile alaheitlik, kus ealgi ülembid on, need on

Jumalast säetud, ja kes ülembile vastu panep se panep Jumala säädusele vastu, ia se tulep kõik perast surma tema hinge peale vastata mida ta ealgi Jumala kange kohtu ees vastata ei jõua, sest meelega tehtud pattu ei anna Jumal ealgi andis nenda kui need 82 meest kea praegu siin seisvad (ise käega vangide poole näitates) sest nüid on nende karistamise päev kätte tulnud, ja Jumala püha viha on nende pääl ja Ta lasep neid karistada siin maa päälitsen elun, et nende hingesid elava Jumala poole pöörda, oma suure helduse pärast Amen. — Kui se sääduste lugemine mööda oli siis hakkas maa kohtu härra neile vangitele nende süidi ette lugema, need kes teise kihutamise läbi selle tüli sekka ollid saanud, need arvati kergema süidlased olevad ja lasti kõige rahva nätten ravvust vallale ja jäid nuhtlusest il'na aga manitsedi kõvaste Jumala sõna põhjusel ja üteldi et ka teije kül nuhtluse väärt olesse aga härrat tahavad oma armuliku südame perast näidata et neil mitte himu ei ole teid karistada kuid üksi seal kus enam teiste võimalik ei ole ja neid lahti lastusi mehi oli 40 meest. —

Aga need kes teisi üteldi kihutanu olevat ja ise eest võtnu neid oli 42 meest, need viidi veidi maad seda teed mööda edasi mis Pühajärve valla pääle lähab kurale poole se tasatse koha pääle säeti soltati kahte rinda suud vastastiku seisma kumbagi rinda 250 meest summa 500 soltatid neile anti siis need pikad vitsad kätte kellest meie juba teame ja need 42 vangi viidi sinna metsa poolitse otsa juure ja tõmmati riidet seljast maha ja saadeti ihualaste neid üks haaval säält soltatide vahelt läbi minema, ja iga soltat pidi üks löök selle pikka vitsaga läbi minejale selja pääle lööma, aga se Polkovnik kes vene mees, oli üks väga õiglane ja hea südamega inemine se keelis soltatid ja ütles ärge lööge neile inemistele mitte nii kõvaste sest need ei ole mitte süidi et se tüli siin on tulnud kelle pärast naad nüid peksa saavad vaid se on kõik neide mõisnikude süid ja ülekohtune valitsus, siis es löö need soltatid kül mitte kõvaste, aga ommeti kui need vangid sellest rinnast läbi said jäid nende jäljed veriseks mis neil jalgu mööda alla jooksis ja nende selgade ja külgede pääl ripnesid naha ja liha tükid sest 500 lööki ei ole jo väike asi suurte vitsadega palja ihu pääle löödud kui neid ka kül tassa löödi. — Sakslaste mõte oli se, et naad saavad kõik surnuks pekstud selle-tarvis laskis Pühajärve härra von Striik juba selle päeva hommiku 3 suurt koolja ehk surnu vankrid selle platsi pääle valmis viia et kui vangid oma jala pääl ei jõua läbi minna siis vankri pääle kinni siduda ja ikka peksmise reast läbi viia nagu se muial pool oli sündinud et vang oli vankri pääl juba poole rea sees surnud aga 250 pidi

veel surnult ära saama kuni reast läbi sai ja siis kaks vankert jälle surnude platsilt ära vedamises, aga selle Polkovniku armu läbi es sa siin kül üttegi surnuks pekstud vaid kõik läksid oma jala pääl läbi se tuli sellest et naad olid maast madalast juba löökitega harjunud. — Mina Peeter Eichenfelt seisin selle välja tuleki otsa juures, minu vanadus on praegu ligi 90 aastat aga oma pikka elu aja sees mis Jumal mulle on jaganud ei ole minu süda ealgi nii rasse ja koormatu olnud kui sel aeal, aga mis teha, kel vägi sel võimus, kel kukkur sel kohus —

Kui neid vangisid veriselt riidesse ja uuest jälle raudu sai pantud siis oli seda nutmist ja oigamist nii palju et ükski sulg ei jõua seda üles kirjutada sest mitmetel nende peksetuidemeeste seas ollid ka naene ja lapsed sinna vaatama tulnud sest iga üks võip arvata mis nende süda ütles, aga seda pidi vaene Eestlane omal isamaal sakslaste kui mõrtsukatä käpa al välja kannatama.

Seda nähes läks ka selle Polkovniku süda väga haletaks nenda et ta Pühajärve härrat kurjaste tõreles ja mitma sõnaga sõimas aga mis temaki võis sinna parata sest säädus oli veel nõrk ja sakslaste käes veel otsata suur voli ka olli Pühajärve härral väepääl teenitu Kendrali nimi. — Siis es lää se Polkovnik ka mitte Pühajärve mõisade lõunele ehk teda kül paluti ja es lase ka soltatidel tema käest midagi vastu võtta sest ta ütles et selle kõige külles tilgub selle vaese rahva vere vaev ja läksid säält kohe minema, aga need peksetud mehed ollid kõik ööd Pühajärve kõrtsi juures kus neide omaksed neid silma vett valades ravitsesid, aga need teised soltatid läksid jälle iga üks jagu sinna mõisasse öösiks kus naad eila öösi ollid olnud, aga 5-dal Detsembril hommiku vara enne päiva tõusu läksid kõik nii palju kui neid soltatid siin oli ja ka need peksetud mehed küidi hobustega Tartu poole minema, sest sel aastal oli Detsembri kuu veel lumest paljas ja ilm oli ka ilus tee tahe ja üles tõusev selge taeva päikene kullatas mäe ja metsa latvu ja vaatas rahulikult maha üle inemiste hirmsa vere töö ja kurjuse. Need vangid ollid veel kaks kuud Tartus kinni, siis lasti need keda arvati kergema süidlased olevad kodu aga kes need pää süidlaseks arvati saadeti ära siberi maale vangi töösse säält tuli ka mõne aasta perast mõned veel tagasi aga enam jagu surid sinna kõik ära. — Kui se möllamine mööda olli siis pandsid mõisnikud seda sõa kulu kõik rahva pääle ära maksa, osast peremehi maksid kül ära aga üks osa andsid seda asja suurema kohtu uurimise ala, ja kui kindral Kolovin Rijas kuberneris sai, se hakas ka juba talupoegade asja üle

kuulama ja naad said õigust ja jäi neil se maks maksmata, sest mis oli neil veel sõa kuluks maksa, kui naad iseki juba nii ära kurnatud et igapäevast leiba saada ei jõua.“

Eesti- ja soomekeele häälelisest vahekorrast ajaloolise keeleuurimise kohta.¹⁾

Igaühe „ärksama kaaskodaniku“ käest oleme harjunud emakeelega ühendatud asjade kohta õige rohkesti huvitust nõudma. Selle juures on keele, kui inimese hinge-elu avalduse abinõuu, kui rahva koduse kultura esimese eeltingimise tähtsust meelde tuletatud ning kohuste tundmust katsutud igast küljest asja vastu äratada.

Hää küll, aga ometigi pole meil kuigi suurt põhjust kaevata, kui mitmedki, kellele kõiksugu kuivad gramatikad oma pähetuubitavate paragrafidega või igavaks läinud õigekeelsuse tülitsemised silmade ette ilmuvad, nimetatud nõudmist kuuldes julgevad pääd raputada. Käib ju ka emakeele alla tõesti mitugi asja, mis igaühe huvidega kokku ei sünni, millede harutuse ja otsustamise ta kõige parema südamerahuga teistele jätab.

Kuid keele-elu on väga mitmekülgne ja tahaksime tõendada, et isegi keelemeeste töövili, mis ka gramatiliste targutuste kujul ilmale tuleb, seaijuures paljugi pakub, mis ka laiemate ringkondade huvitust oma poole võib tõmmata, vähemalt pääliskaudset uudishimulikku tähelepanemist äratada; ütleme näituseks küsimus, kuidas needsamad sõnad oma vahetlevate vormidega, mis meie suust ikka ja ikka vanematelt päritud viisil libisevad, kuidas nad muistse aja hämaruses kõlanud, missugune meie esivanemate keel kord olnud. Mõtelgu nüüd lahke lugeja, et ta nimelt sellele küsimusele saab mõnelt poolt veidi ligemale tungida, kui ta vaevaks võtab oma tähelepanemist natukeseks ajaks järgmiste asjade pääle pöörata.

Et miski keel ei saa muutmata kujul läbi aegade elada, vaid et siin alalõpmata harenemisekäik nagu igal pool ka organilises looduses meie ümber maksev on, selle juures ei või küll meie aja inimene vähematki kahelda. Ega kahtle ka, kui ta meelde tahab tuletada, kuidas näituseks meie vanemate

---

1) Eesti Kirjanduse Seltsi koosolekul Tartus 15/VIII 1909 pääjoontes ette kantud.

vanemad kodumurrakut veidi teisiti kõnelesivad kui meie. Märksa selgem paistab asi juba olevat keele vanu mälestusesambaid, näituseks Mülleri või Stahli jutlusi silmitsedes. Seesama areneme lugu astub natuke teises valguses silmade ette, kui me hakkame selle nähtuse üle järele mõtlema, miks naabrikihelkonnas, koguni naabrivaldas inimeste kõne juba märksa teisiti kõlab kui meie omas; või suuremal määral jällegi, mispärast tallinnamaalane näituseks setukese tema kõne järele oma suguvennaks tunnistab, mispärast eestlane isegi soomlase või karjalase või vepslase või vadjalase või liivlase kohe sugulaseks, sama rahva perekonna liikmeks tunneb, kui ta mõne lause nende keelt on kuulnud. Ja selle teadmisega peame instinktiivlikult järele andma, et nimetatud keeled kord, ehk küll mitte just eila ega ka üleila, ühe ja sama rahva ühiseks mõteteavaldajaks olnud, ühest kannust kord võrsunud. Ühtlasi aga ärkab meil tung teaduse abinõuudega selle aja pääle valgust heita.

Keeleteadusele on ka omalt poolt korda läinud selle halli eel-ajaloolise mineviku kohta võrdlemisi ustavaid teateid muretseda, midagi ka keele selleaegse kuju üle. Võrdleva keeleuurimise töö pole küll selles asjas kõige lihtsam ja kergem. Vaja esiteks ühe keele lähemate murrete juures peatada ning nende lahku minekuid tähele panna; siis aga ikka kaugemale võõrsile nihkuda ja viimaks ka kaugemate sugukeelte sõnad ja vormid võrdluse alla võtta. Olgugi, et igaüks nendest aegade jooksul iseseisvalt arenenud, siiski võib uurija iga tuule poolt mõndagi leida, mis ikka sügavamale mineviku poole teed juhhib. Ja et siin ainult tühja spekulerimisega tegemist ei ole, seda kinnitab sagedasti ette tulev nähtus, et nimelt uurija järeldused vanast ajast alal hoitud ja kogemata üles leitud mälestusemärkidega kokku käivad, või et tema teoreetlikult oletatud sõnavormid kuskilt temale tundmata murrakust kogemata kinnitust leiavad.

Aga meie avatleme lugejat juba ülesseatud ainest veidi kõrvale. Tahtsime nimelt siin kohal rutulist pilku eesti- ja soomekeele häälelise vahekorra pääle heita või parem näidata, mis toetust nimetatud vahekord ajaloolisele keeleuurimisele pakub, missuguseid mõtteid mõned pääliskaudsed võrdlused kõne all olnud asjade kohta äratavad. Keelte lahku minekute hulgast valime selletarvis väiksed näitused välja.

Kui vokalismust, mis küll ühissoome seisukohast alles peaaegu valgustamata, tähele panna, siis tulevad juba sõna esimeses silbis mõned tüüpilised iseäraldused ette. Soomlase tähelepanemist äratav, kui mitte eesti õ:st rääkida, mis arvatavasti algsoome *o* lähedal seisvast *e* taolisest häälikust arenenud, kõigepäält eesti kirjakeele *ee*, *oo*, *öö* täishäälikud,

näituseks *mees*, soome *mies*, *soo* — *suo*, *töö* — *työ*; soomes tulevad sõnad ikka diftongi näol ette, nagu see ka põhja-eesti rahvamurrakutes üleüldine on. Ometigi on uurijatel ka teiste sugukeelte varal olnud põhjust järeldada, et pikad täishäälikud siin algupäralsed on, diftongi vormid alles hilisema aja sünnitus. Sedasama tõendab ka eesti kõige vanem kirjandus.

Sõna esimesest silbist üle jõudes tuleme alles kõige selgemalt silma paistvate eestikeele iseäralduste juure. Kui ka mitmed teised häälelised jooned, lasevad kõige päält vokalide nõrkenemised keelte vahekorda õiges valguses üles astua. Seame kõrvuti näituseks eesti ja soome sõnad: *andma* — *antamaan*, *muutma* — *muuttamaan*, *kuklad* — *kukkulat* (-mäekingud), *taplen* — *tappelen*, *vahtrad* — *vahterat*, *tuhkrud* — *tuhkurit* jne. Võime kergesti ära näha, et eestis sisenemise silbi vokal on ära kadunud; päälegi on kohe võimalik nähtust teatud piiridesse rajada, kui eelmistega niisugusi sõnu võrrelda nagu *tõrelen* — *torelen*, *madalam* — *matalampi*, *arakas* — *harakka*, *vallaline* — *vallallinen*: on pärähuga silp pikk olnud, järgmine aga lühike, lahtine, siis on eestis nõrkenemise säädus maksvusesse astunud. Tahaksime veel nähtuse hääle-füsioloogiliste põhjuste üle selgusele saada, siis pole see otsus kuigi kaugel, et lühike täishäälik ilma rõhuta silbis seistes oma ekspiratorilise aktsendiga — mis pärähuga silbis sellevastu eestis võrdlemisi suur on — natukehaaval ka oma häälekõla (Stimmton) kaotas, nii et häälik enne kadumist nagu sosin kuulda oli. On mõned murakud, kus veel niisugused kadumise teele sattunud täishäälikud leida on.

Praegu tutvustasime ennast sõna sisemise vokali saatusega. Aga sõna lõpuga on lugu seesama, näit.: *kõrv* — *korwa*, *silma* — *silmä*, *parm* — *paarma*, *piim* — *piimä*, (-hapupiim), *vihk* — *vihko*; *arm* — *armo*, *õnn* — *õnni*, *tuul* — *tuuli*, *kõik* — *kaikki*; sellevastu aga: *talv* — *talo*, *sõna* — *sana*, *lül* (< *lülü*) — *lyly* jne. On näha, et siin needsamad kadumise eeltingimised maksmas kui eelmisel korral: esimene silp pikk, teine lühike, lahtine. Kuid juurde tuleb veel lisada, et järgsilpides on lühike lõpuvokal eelmise silbi kvalitedist hoolimata välja kukkunud, näit. *jumal* — *jumala*, *umal* — *humala*, *täbar* — *täpäpä*, *kõrend* — *korento*, *suureks* — *suureksi* jne.

Järgsilpide pikkade täishäälikute ajalugu pakub küll eestikeeles palju huvitust. Sääb on sugukeeli hädasti vaja, et varemast häältekujust ning arenemisekäigust aru saada. Võtame näituseks eesti *voja*, *laeva*, *leiba* sõnad. Kellel keele ajalooline iseloom ja muudatustega ühendatud kriteeriumid ette teadmata on, see võib ainult näit. soome vastavate vormidega

vajaa, laivaa resp. *laivaan, leipää* võrreldes aimu saada, et vokal omal ajal pikk olnud ning lühenenud. Tarvis siin muidu mõõdamannes tähendaja, et mitte ka soomes järgsilpide pikk täishäälik algupäraline ei ole. vaid vahekonsonantide kadumise, kontraksiooni läbi pääle algsoome aega tekkinud. Nii näituseks *õhtul*, soome *ehtoolla* < *ehto-olla* < *ektagolla (*g* spirantiline häälik), *katted*, soome *katteet* < *katteget, *tappa*, soome *tappaa* < *tappadak, *rauda*, soome *rautaa* < *rautada resp. soome *rautaan* < *rautahan* < *rautahen, *kallid*, soome *kalliit* < *kallihit* < *kallihet jne. Nimelt annab vepsa, muist ka karjala keel tunnistust nimetatud häälearenemise käigust.¹⁾ — Nagu me edespidi näeme, etendavad kõne all olevad vokalide nõrkenemised eestikeele häälteajaloos väga tähtsat osa.

Aga enne kui meie tahame lugejat kaugemale paluda, peame veel mõne väikese tähenduse eeloleva kohta tegema. See, kellel keele häälte ajalugu küllalt mitmekülgset selge ei ole, võib väga kergesti niihästi siin nagu üleüldse keelели asju arvustades eksida. Sellest tulebki, et deskriptiiviliste gramatikate kirjutajad oma ülesleitud „reeglite“ järele peatselt ikka reakese „erandisi“ näevad, mis nad paksude tähtedega lugejate mälusse tahavad ajada, kuna ajalooliselt keele pääle vaadates erandid üsna olemataks on tunnistatud. Niisugusel juhtumisel, millal hääleseadus erakorraliselt on oma teed läinud, on see kuskilt mujalt tulnud analogia mõjuks arvata, mida ka sagedasti ilma suurema päämurdmiseta märgata võib; vahel on „segaduse“ sünnitajaks mõni ristamisi mõjunud, uurijale tundmata häälesääduse tegevus olnud.²⁾ Aga sagedasti tuleb ka ette, et arvustaja, arusaamatuse kõrval ka mõned tähtsad asjad tähelepanemata jätab. Meie silmade alla sattu-

1) Siinkohal peame selle eksituse eest hoiatama, nagu oleks näit. eesti *leiba* *leipäda vormist otsekohe *dä* silbi ärajäämisega kujunenud. See ei sünni küll tõenäolikkusega vist ilalgi kokku, ning näitab ainult uurija kas häälteajaloolise arusaamise või sugukeelte teadmise puudust.

2) Tahaksin siin Eesti Kirjanduse lugejatele meelde tuletada, mis ma Tallinna nime etümoloogiat arutades tähendatud kuukirja IV:s numbris a. 1909 häälesääduste mõjust eraldatud sõnade, iseäraliselt partiklite kohta ütlesin. — Ühtlasi tahan ka seitsamast kirjutusest ühe arusaamata kombel sündinud mõtte-eksituse ära õiendada. Nimetasin nimelt mõõdamannes ka algsoome *ln > ll* muudatust, aga sellel ei ole arusaadavalt Tallinnaga tegemist ühtegi, sest et sääl jutt ainult *nl > ll*:st on. Sellel mitte just kõige loogilisemalt tehtud kõrvalt-tähendusel ei olnud ometi vähematki mõju asja enese ning lõpuotsuste pääle, mille kohta ma ikkagi oma avaldatud arvamises olen — ka selle järele, mis Dr. O j a n s u u „Virittäjä“ selle aasta VI:s numbris sama teema üle kirjutanud. Dr. K a l l a s e „Krasna maa-rahwa“ juurest ülestähendatud *Tainiin* (i arvatavasti *n : a* peenenduse läbi sündinud) peaks küll omast kohast ainult minu arvamist kinnitama -- mitte ümberpöördukt.

vad näituseks sõnad *naene* või *paise*, *herne*, *hoone* või *vainu*, *mõisa* jne. Et esimene silp siin kinnine, teine aga lühike, lahtine, võiks nüüd keegi imeks panna, mikspärast meie ei ütle (võrdle *kõrv* < *korva*, *silma* < *silmä* j. t.) ka **naen*, **pais*, **hern*, **hoon*, **vain*, *mõis* (viimast on küll kirjakeeles märgata, ei tea, kas tõesti rahva ütlemise põhjal; rahvakeeles olen selle vormi kuulnud ainult ühendatud sõnades, nagu *kirikumõis*, *karjamõis*, jne., kus ta rõhutaks jäänud; võib olla sellest seisukohast ta ongi analogiliselt üle piiri läinud). Või mikspärast jällegi mitte **suuremad*, **arvama*, **ketrama*, **kõlbama*, nagu näit. *andma* < *andama*-, *püüdma* < *püüdamä*-, vaid *suuremad*, *arvama*, *ketrama*, *kõlbama*. Esimese küsimise kohta peame enne omalt poolt küsima, kas siis sell ajal rõhuta silp praeguse kujuline oli, kui kadumise säädus maksis? Alati pole ta vähemalt seda mitte olnud, nagu praegugi vastavad soome sõnad *nainen*, (murralikult) *paissk*, *vainio*, *moisio* ning näit. karjala keele *herneh*, *huoneh* tunnistavad. Ongi sellega selge, et eesti sõnades silp alles pärast seda lühikeseks sai, kui vokali ära kadumise säädus oma maksvuse oli juba kaotanud. Mis *suuremad*, *arvama* jne. tüüpustesse puutub, on asi nendega niisama lihtne. Sel ajal, kui algupäraline lühike vahevokaal sääduslikult ära kadus, oligi tähendatud korral teine silp kas konsonandiga (võrdle soome *suuremmat*) või pika täishäälikuga (vrdl soome *arvaamaan*) lõpnev.

Näituste hulgast, mis meil eesti- ja soomekeele häältevahekorra ajalooliselt walgustamiseks õige rohkel arvul käepärast on, tahame siin veel ühe pääle tähelepanemist juhtida, ja nimelt eestikeele isemoodi kvantitedi olusid puudutades, mis nähtus juba iseeneses küllalt tüüpiline oleks, et meid sihile viia. Meie ei läbe, ehk küll asi sellekordse ülesandega otsekohe kokku ei käi, esiteks nimetatud keeleomaduse praktilist tähtsust meeldetulemata jätta.

Kui eestlane oma emakeelt loeb, puutuvad temale ühtelugu sarnased vormid silma, mis üksikult, lausest lahutatult ette tulles, kahe- või koguni kolmesugust mõtet korraga avaldaksivad, nagu näituseks gen. sing. *metsa*, part. või illat *metsa*¹⁾ („ta nägi terve *metsa* — silmab *metsa* — läheb *metsa*“), gen. sing. *silma*, part. *silma*, niisama *rammu* — *rammu*, *kassi* — *kassi*, *saani* — *saani*, *ruuna* — *ruuna*, *laeva* — *laeva* jne.; või jällegi näit. *taevas* — *taevas*, *taevast* — *taevast* („*taevas* on kõrgel — elab nagu *taevas* — *taevast* on veidi näha — kukkus *taevast* alla“), *rõngas* —

1) Kõva pikkusejärk on paksude tähtedega ära tähendatud.

rõngas, rõngast — *rõngast, rooste* — *rooste, hoone* — *hoone* jne.

Juba siin olevate näituste varal võib esimese pilguga selgeks teha, missugust tegevust eestikeele pikkusejärkude alaline vaheldus kui funktsionide tihtigi ainus lahushoidja substantivide deklinerimise juures avaldab, kahjuks aga ainult kõnekeeles. Võib küll arvata, et ilma selle abinõuuta eestlane kimpu oma keelega pärast seda oleks jäänud, kui needsamad funktsionide lahutajad eestis ära kadusivad, mis näituseks soome keeles veel niihästi sõna lõpus seisva *n*:a kui ka lõpu *k* ja *t* jätiste ning iseäraliselt järgsilpide pikkade täishäälikute kujul alal on hoitud. Kahju küll, et kvantitedi vaheldusi ei saa ega ole ka saadud kirjakeeleski üles tähendada. Sellega oleks tingimata tubli sammuga selguse poole astunud, tõenäoliktult koguni keelevigadele, nagu nad näituseks total- ja partiaalobjekti tarvituse juures üleüldiseks saanud, õigel ajal tõket tehtud. Kas see reform, pikkusejärkude ülestähendamine, mille läbiviimisest juba vähemalt Weskest saadik vahetevahel juttu on tehtud, enam võimalik on, see on väga küsitav. Harjumise, traditsiooni takistustest rääkimatagi peab ettevõtte pääle väga kahtlaselt vaatama ka seda meeles pidades, kuidas nüüdses keeles juba võrdiemisi selgesti välja kuuldavate *k*, *t*, *p*, — *kk*, *tt*, *pp* umbhäälikute tarvitamise juures patustatakse. Näituseks kaupluste siitidel on selles tükis tahaks ütelda korralagedust tähele panna.

Agaga juba asja teise külje poole pöörata, mis seekord meile tähtsam on ja nimelt vaatamine kuidas kõne all olevat hääleomadust, mis nagu punane niit tervest eesti keelest läbi läheb, temale ühtlasi rütmust, meeldivat energilist maiku andes, kuidas teda teatud keeleajalooliste olude kriteeriumiks võib tarvitada. Selle küsimuse printsip läheb selgeks kaunis hõlpsasti, kui meie ainult kvantiteti ja silpide iseloomu silmas pidades mõned eesti ja soome sõnad kõrvuti seame, ütleme näituseks *kaste kaste* < *kastek*, soome *kaste* — *kastein*, < *kaste-en*, *kastet* — *kastetta*, *metsale* — *metsälle*, *metsa* — *metsää*, *metsään*, *kirved* — *kirveet* < *kirvehet*, *kangesti* — *kanke-asti*, *õigus* — *oike-us*. On märgata, et millal silp *kõvas* astmes ette tuleb, on järgmine ikka, nagu soome vormidest selgub, lahtine olnud, kui aga *nõrgas*, siis *kinnine*. Seda asjaolu võib eestlane tarvitada, et ette näha, millal ta soomes — kus vanad jooned võrdlemisi hästi alal hoitud — lahtist, millal kinnist silpi oma lõpukonsonantide või „aspíratsionidega“ võib oodata; soomlasel aga läheb tavalisesti korda eestikeele kvantitedi astmed üsna teoretlikult kaunis teraselt ära määrata.

Kuid siin kulub ühte eestikeele „erandi“ taulist kvantitedi iseäraldust nimetada, mille põhjuste pääle sijamaani vist küll ei ole tähelepanemist juhitud. Nimelt on hulk sõnu, kus simese silbi pika täishääliku või diftongi juures ikka kõva aste nähtavale tuleb, olgu järgmine silp kas lahtine või kinnine, näituseks *õega, jau.ab, vaene, aastad*. Kellel sõnade varem häältekuju meeles seisab, see leiab kohe, et tähendatud korral ikka kokkutõmmatud, kontraheritud vokali või diftongiga tegemist on. Nõnda on näituseks *d* (õieti spirantiline häälik) kadunud: *eemale* (soome *edemmälle*), *peetud* (s. *pidetty*, vrl. *pidama*), *veetak-e, mäendama, kautab, kaetud, laengud* jne.; *g* (spirant): *lautab* (vrl. *lagunema*), *jautan, noaga, toetama, goetud, ealised, äästab, koomale* jne.; *v*: *juuksed* (vrl. soome *hiivukset*), *vaene, lõukest, tuikest, kruitud, tõutab,¹⁾ uitab,²⁾* jne.; *j*: *aastad, aetud, aeleb* jne. Selle sääduse tähtsus pole mitte väikeseks arvata, sest et see sagedasti ainsamaks abinõuks võib olla (iseäranis *v* ja *j* kohta), mis vahekonsonandi kadumist laseb aimata.

Muidu tarvis ka kvantitedi kohta lugejat selle ekstarvamise eest hoiatada, et tal luba ei ole asja pääle praeguse keele seisukohast vaadata³⁾ Siis võiks ta niisugustes sõnades nagu *vaidlen, riidlema, õmblen* ja teistes korravastast tähele panna, kuna seal midagi sarnast ei ole leida; teine silp, ehk küll praegu kadunud, on omal ajal lahtine olnud, ja sellepärast tuleb eelmine kõvas astmes ette.

Loodetavasti on meile korda läinud juba ette toodud näituste varal, ehk nad küll nagu umbkaudu, ilma iseäralise plaanita lahkuminekute hulgast välja valitud, eesti ja soome keele häälelist vahekorda ajaloolise uurimise kohta teatud küljest veidi valgustada ning sääljuures ühel korral tõendusele kinnitust

1) Tõenäolikkult sama, mis soome *toivottaa* ehk viimase tähendus sama kui eesti soovima, soovi avaldama.

2) Sõna on selle poolest väga „huvitav“, et ta nähtavasti kahel kujul eesti keeles ette tuleb. Nimelt pole *uitama* minu arvates muud kui seesama, mis soomest kirjakeele vastuvõetud *huvitama* (= intreseerima; soomes aga tähendab = lõbu tegema); see on viimaks ka rahvakeele teed leidnud ja nimelt *uuvitama* kujul, aga pärast seda ringreisi pole ta enam oma algnägu ära tundnud.

3) Koguni soomlasele on see oma keele kohta väga hädaohtlik, ehk küll see keel, nagu juba kiitlesime, tublisti selgust lubavaid vanu joonesid on alal hoidnud. Nii näituseks ikka ja ikka ettetulevate lühikeste umbhäälikute puhul, naga *karata* (eesti ortografia järele *karada*) peab ainult eelmise silbi nõrkenemisest soomes järeldama, etjärgmine kinnine on olnud. Eesti keel, mis selles tükis algupäralisem on, kinnitabki seda järeldust, sest seal on näit. *karata*, mis keeleteadusliku ja ka soome ortografia järele tuleks peaaegu *karatta* kirjutada.

anda, et kes iganes oma emakeele arenemisest õiget pilti tahab saada, peab oma kodusest ümbrusest ka kaugemale rändama, oma silmaringi sugukeelte nähtustega laiendama

Oli ka jutt nagu lubamisest lugejat sellele küsimusele ligemale viia, kuidas tema emakeel eel-ajaloolises hämaruses kord kõlanud. Pole imeks panna, kui ta just selles asjas resultatidega mitte rahul ei ole. Aga siiski ei tohiks lugeja meile sõnamurdmist ette heita, kui ta silm eelolevate ridade vahelt on jõudnud seletada, kuidas vähemalt võimalik on nimetatud küsimisele lähemale tungida. Peaks tema uudishimu äratatud olema, siis tekib ka teadmise himu ning kasvab arusaamine eestikeele ajaloolise gramatika tähtsusest. See on aga ettevõtte, mis ka näituseks lugeja enese käest tegevust nõuab, ja see tegevus peaks rahvakeele sõnaraamatu pääle sihitama, mis ühtlasi murrakute põhjaliku uurimise eeltingimiseks on. Nimelt materjali korjamisega, mis eestis juba meie päivil nagu „põrmandu alt“ peab sündima, võib ka laiemate ringkondade hulgast peaaegu igaüks töö edenemist kaasa aidata ning päälegi selle kindla teadmise, et ta oma jõudu tuleviku hääks, oma rahva vaimlise kultura kergitamiseks on ohverdanud.

Lauri Kettunen.

Lisa kirjatöole „Hans ja wanapagan“.¹⁾

M. J. Eisen.

Piru lugudest võiksime arvata, et Hansu vastast ometigi vanakspaganaks tuleb pidada. Mitmed Soome jutud näitavad meile aga teistsugu pilti, nimelt et vanapagana asemele veevaim — Veteinen — või õigem selle poeg astub. Eelpool kõnelesin järve kinnipanemisest Hansu ja vanapagana lugudes ja nimetasin, et seda kinnipanemise lugu Kalevipoja teisendiks tuleb lugeda. Sellega ei tahtnud ma ütelda, nagu oleks kokkupuutumine veevaimuga järve kinnipanemise ähvardusel algupäraline Kalevipoja luuletoode. Sugugi mitte, vaid tähendatud lugu langeb rahvavaheliste lugude kilda, nagu mõnda muud lugu Kalevipojas ja väga palju lugusid Hansu ja vanapagana ettevõtmistes. Hansu ja vanapagana kokkupõrkamine järve kinnipanemises ja Kalevipoja kokkupuutumine veevaimuga jõe paelutamises leiavad elava vastakõla Soome ühes ennemuistses jutus.

1) Vaata „Eesti Kirjandus“ lk. 415, 21 rida ülevalt.

Soome ennemuistses jutus ei astu meile Hans ega Alevi-poeg vasta, vaid nimeta „noorem vend“. See noorem vend on aga meie Hansu ja vanapagana juttude tõsine Hans, kui tal ka kohane nimi puudugu. Noorem vend läheb järve kaldale ja ähvardab järve kuivaks teha. Vetehise poeg keelma. Ei noorem vend kuula. Vetehinen käsib poega minna vastasega võidu vasarat heitma, et näha, kumb neist vägevam. Vetehise poeg läheb kuldvasaraga noorema venna juure. Noorem vend vahib taevast ja ootab pilve. Lubab kuldvasara pilve peale visata. Vetehise poeg tõmmab vasara noorema venna käest ära; ei taha kallist varandusest ilma jääda. Võit noorema venna. Siin ilmub meile siis tuttav nuija viskamise lugu.

Kohe selle peale kutsub Vetehise poeg nooremat venda proovi tegema, kumb neist kõvemine jõuab hüüda. Vetehise poeg uikab esmalt, uikab nii, et käbid puudest langevad. Noorem vend kohe vitsa väänama ja võru tegema. Ütleb, et pea uikamise ajal lõhkeb, kui võru pead kinni ei hoiata. Lugu niisamasugune nagu meie Hansu uikamise või vilistamise lugu.

Nüüd kutsub Vetehise poeg noorema venna võidu jooksmata. Noorem vend käsib Vetehise poega ennem noorema vennaga, kes põõsas puhkab, võidu jooksta. See noorema venna noorem vend põõsas on Hansu tuttav jänes. Vetehise poeg katsub jäneseaga võidu jooksta. Võit jääb muidugi jänesele.

Võidu jooksmine ei väsitata veel Vetehise poega. Ta kutsub nooremat venda enesega rammu katsuma. Noorem vend käsib Vetehise poega enne üheksakümne aastase isaga metsas rammu katsuda. Vetehise poeg nõuus. Sattub aga metsas karuga kokku. Karu valmistab Vetehise pojale tubli sauna. Lugu jällegi niisamasugune kui meil vanapagana rammu katsumine karuga.

Vetehise poeg noorema vennaga viimaks lepitust tegema. Noorem vend nõuab kübara täie raha. Paneb aga kübara sügava augu peale ja võtab kübara põhja alt ära. Sedaviisi peab Vetehise poeg palju raha kokku kandma, enne kui nooremale vennale küllalt saab. Noorem vend laseb Vetehise poega just niisama teha nagu Hans vanapaganat.

Viimaks kingib noorem vend Vetehise pojale veel rõugu, veskekivi ja vana lootsiku. Lootsiku ütleb noorem vend ema kinga olevat. Nende kingitustega läheb Vetehise poeg järvele, kus ta kimpu jääb. Veskekivi kisub teda vee põhja, lootsik ja rõuk hoiavad vee peal. Viimaks tuleb vana Vetehinen poega ära päästma. — Viimane lugu läheb meie Hansu ja vanapagana lugudest enam lahku, tuletab meile ometi elavalt vanapagana jalgade külge kinniseotud lootsikutega merele minemist meele.

Need Soomes ettetulevad noorema venna ja Vetehise poja juhtumised näitavad meile selge peegli Hansu ja vanapagana lugudest. Need Soome lood aitavad omaltki pool väidet kinnitada, et meie Hansu ja vanapagana lugusid mõnesuguste rahvaheliste erijuttude kokkusulatusteks tuleb pidada. Meie rahvas võttis ühe ehk teise rahvahelise ennemuistse jutu, määras jutu tegelasteks enesele armsa Hansu ja vanapagana ja kasvatas sedaviisi Hansu ja vanapagana juttude legioni nii suureks. Muidugi mõista ei või igas niisuguses jutus vanapagana asemel alguses sugugi hiiu seisnud olla, vaid tihti mõni muu olemine, nagu hulgas Soome juttudes Vetehise poeg.

Kirjandusline ülevaade.

Noor-Eesti III. 1909. Noor-Eesti Kirjastuse Väljanna e. Kuus kunsti kaasannet. Ilustused lehtedel ja kaantel kunstnikkude N. Triiki, Kr. Raudi ja A. Tasa poolt. 295 lhk. Hind 2 rbl.

I.

Kuna Noor-Eesti ilukirjanduslistest toodetest siamaale enam see üleüldine umbkaudne siht välja paistis, midagi noort, värsket ja elujõulist luua, midagi kunstiväärtuslist meie siamaalse ilukirjanduslise dilettantismuse asemele soetada, on need püüdmised nüüd juba teatavaks kindlaks kirjanduslikeks sihiks ja vooluks välja arenenud. Ja see vool ja tema kandjad on juba niipalju iseteadvust võitnud, et nad mitte enam sellega ei lepi, oma arvates paremaid ilukirjanduslisi palasid luua; nad tahavad nüüd juba nähtavalt seda oma sihti Eesti ilukirjanduses juhtivale kohale tõsta. Kahjuks ei tule see püüd mitte niipalju kordaläinud positivistes kunstitöodes ilmsiks, kui arvustuslistes palades. Need tükati õige iseteadlised arvustuslised jalutuskäigud „kirjandusesse ja elusse“ mõjuvad aga sellepärast vististe vähem „koolitegevalt“, et see, mis Noor-Eesti kirjanikud ise ilukirjandusest pakuvad, nendest kõrgetest nõudmistest, mis nad arvustuses üles seavad, harilikult väga kaugele maha jääb.

Sennikaua kui Noor-Eesti ringkonna püüdmised endid enam loova töö katsetes avaldasivad, vaadati nende peale arvustuse poolt õige heatahtlikult, anti nii mõnigi lapsikus andeks, otsustati enam tahtmise kui võimise üle. Nüüd, kus Noor-Eesti kirjanduslike tooniandmise peale välja läheb, on tarvis nende püüdmiste peale tõsisemalt vaadata.

Kahtesugust pakub Noor-Eesti III., arvustust ja loovat tööd. Viimast jälle seotud ja sidumata kõnes. Peale selle veel reproduktsionides kujutava kunsti proovisid.

Arvustuses paistab kõigepealt midagi õige head silma. See on Fr. Tuglas'e kirjatöö „Eduard Wilde ja Ernst Peterson“. See on töö, mis tervet raamatut kannab. Ja see arvustusetöö läheb ka oma põhjusemõtte poolest teistest Noor-Eesti arvustajate kitsast kirjanduslikest sihist täitsa lahku. Kuna suure osa Noor-Eesti juhtivate kirjanikkude püüe on üle pea ja kaela ülevaabatud „europlasteks“ saada, nii et seal juures juhtsõna teine pool „eestlaseks jääda“, kukerpalli läheb, ja kuna nad eeskujulikkudeks „europlasteks“ iseäranis Prantsuse kõrge ja vana,

juba pudenevast kulturailmast võsunud modern-luuletajaid peavad ja nende osalt päris pärdikult järele aimavad, käib Fr. Tuglas juhtsõna järele: „Meie kirjandus on nagu kerjus ühest ulualusest teise rännanud: kord on ta jumala, kord isamaalsuse, kord politika, kord rahvaharimise või karskuse või kõrtsi katuse all maganud. Nüüd oleks tal aeg oma kodu ehitada, kus ta oma tahtmise järele võõraid vastu võtta võib — olgu see siis jumal, politika või isamaa — olgu siis see missugune aine tahes. Sarnane kodu on tema vaba, alati edenev vorm.“

Siia juure lisame veel Fr. Tuglase arvamise, et püüdmine mitte ainult vormi järele ei pea olema, vaid uute vormidega ühes uued ideed.

See on lai europaalik alus, kuhu ka eestlane mahub; siin on koelõngad, kuhu sisse julgeste ka Eesti lõime võib lüüa. See ei ole mitte orjameelne järelaimamine vabaduse lipu all. Sellele alusele võime julgeste asuda: Kunst valib ise oma pärast ja ise oma otstarbeks omale aineid ja vormib neid vabalt. Meie Eesti kunst muidugi Eesti aineid eestlasele omase vormiilu tundmusega.

Fr. Tuglas tähendab sissejuhatuses Wilde ja Petersonikirjanduslike mõju peale ja karakteriseerib siis neid üleüldiselt: Wilde „igavene turist“ (lõbureisija), kellel ükskõik on, kus ta õllelaua taga istub, uulitsalehest rõõvmõrtsukatöö kirjeldust loeb ja seljatõe najale lastes möödaminevaid naisterahvaid vaatleb — kas Bosporuse või Rheini kaldal, Tallinna Kadrientalis või Pühajärve restorani balkonil? — Sealt hilja öösel kojumines „on ta ehk uimase peaga omad romanid kirjutanud, millede sisu juba teiseks päevaks ununeb, nii et see ikka ja ikka kordub, korratu ja väljatõotamata.“

Petersoni karakteriseerib kirjanik kui kooliõpetajat:

„Ja näete teda iseteadlikult kirjutavat, täis vankumata usku oma õiguse, omade positiviliste vaadete sisse. Ja juba ette teate, missuguseid kujusid ta valge paberi peal näeb: need on paksukõhulised papid ja köstrid, need on rahulikult ja uhkelt naeratavad väikemõisnikud ja kaupmehed, ning nende ees seisavad natuke õhemate kõhtudega mehed ja sõimavad esimesi ning tunnevad omas südames sellest sõimamisest suurt rõõmu: oi, oi, missugused radikalid meie oleme, missugused revolutsionärid — eneselegi ajab hirmu peale.“

Mõlemad kirjanikud on radikalsed põhjusemõtetega, kodanlased tundmusega... Wilde kehastab inimesi, tendentsi ütleb kõrval lahus ja lahtiselt välja... Peterson kehastab ideed kuivadeks kujudeks... Wilde on elu kirjeldaja — Peterson elunähtuste arvustaja, „kes oma ülesandeks arvab lollisid õpetada: maailma targemaks teha.“ Mõlemad on ilma sügavamate põhjusemõteteta, kitsama tendentsilised.

Wilde ja Petersoni väärtuse arvab Fr. Tuglas selles olevat, et nad uue maaproosa stiili on loonud. Seda stiilirikastamist näeb kirjanik iseäranis keelevallas. Uhtlast iseloomulist kompositsiooni-stiili on aga mõlemil vähe. Realismuse põhjusemõttele kirjutades põimivad nad ained vahel kõige romantilisemate ja sentimentalsemate ollustega läbi. Wilde kompositsion on laokil, aga tal on fantasiat, Petersonil on kindlam aga kuivem kompositsion.

Mõlemad on kui uute mõtete kuulutajad kõhnad.

Nagu neist lühikestest näitustestki näha, on arvustaja suure armastusega oma arvustuse aine sisse püüdnud tungida. Ta tahab ettevõetud ainet selgitada, mitte oma tarkust laiutada. Ta kirjutab selgelt, võrdlemisi lihtsalt ja päris ilusat Eesti keelt, tarvitab vahest üks kümnendik nendest võõrakeelsetest sõnadest ära, mis tema ametivennad Bernhard Linde ja Jaan Oks. Selle eest on temal ka umbes 10 korda rohkem selgeid mõtteid, nii et tal mõttevaesuse kätteks suuri sõnu, sületäie kaupa tsitaatsid ja puntrasse aetud raskeid lauseid tarvis ei ole.

Ülemal puudutatud kaks meest, Bernhard Linde ja Jaan Oks esitelevad Noor-Eesti arvustuse iseteadlikku aga kõhna külge.

Bernhard Linde on oma arvustuslisele tööle pealkirjaks valinud: „Raiasmaal. Mõtted kirjanduse ja elu üle.“ Pealkirjavalimisel on kirjanik vähemast tark olnud. Kuhjalava on nii lai pandud, et siia kõiksugust prahti kokku kanda võib, ilma et oma ülesande raamidest välja eksida. Mis ei ole kõik võimalik „kirjanduse ja elu“ üle kokku kõneleda! Ja seda võimalust tarvitab B. Linde. 24 lehekülje peal teeb tema sellisama tüki läbi, mis tark Salomon kõige oma eluea kirjatöodes: ta kõneleb Libanoni seedrist kuni üsopini, mis seina küljes kasvab, tsiteerib mitukümmend kuulsat Euroopa kirjameest, nende seas ka B e r n h a r d L i n d e t, oma kõhnade mõtete kinnitajateks. Mõttetargast Kantist peale, kuni Balti Saksa noore kirjaniku Keyserlingini ei ole keegi Vene, Prantsuse, Saksa, Inglis ega Italia kirjanik julge, et see öela visadusega trükitud autografile korjaja teda kõige tühisema asja pärast ei tülitä.

Herra L. annab ise veidikene ka järele, et tema „mõtted elu üle“ natukene korratult ja vähe läbimõeldud „lademetete taoliselt olla kogunenud“ ja paberile pandud. Ta kardab, et neist (vist nende sügavuse pärast) teised aru ei saa, aga trööstib lugejaid sellega, et ta nende mõttekihtide juure „vahest edespidi tagasi tuleb“ ja siis katsub „enam süstematiseeritult immanentlise subjektivismuse gnoseoloogilist üleehitust ära tähendada, nagu see osalt J. Kanti, siis aga Schoppe, Schubert-Solderni, Rehme, Leclairi ja teiste töodes meile esineb.“ Lahke lugeja mõtelgu sellele hirmsale nõiaformelile ise juure: ja nagu kõike seda koletarka asja Bernhard Linde palju täielikumalt teab.

Hoiatusest hoolimata, tema „kronoloogilisi mõttekihtisid“ seni puutumata jätta, kui ta ise oma rehavarrega neid paksu kaari lahutama tuleb, julgeme ometegi pilku kummargülle nende „kihtide“ vahele heita, millel nii palju õpetatud vaimukangelasi vahiks on kutsutud.

Kõige esimene „mõttekiht“ on „selge“ ja „selgusetu“ kunstile pühendatud. Herra Linde kaebab, et meie vanemad „sulemehed“ nähtavalt mitte pole teadnud, et kunstis mitte kõik ei tarvitse „selge“ olla. Üks niisugune „sulemees“ cand. J. Jõgever, tsiteeritakse, kes kellegi kirjaniku kiituseks ütelnud: „kõik on välja üteldud, mida vaja oli välja ütelda... Osalt on rohkemgi öeldud, kui vaja oli.“ Ja sellest sõnast, kus selgeste hoiatus liia väljamaalimise vastu leida on, järjeldab hra Linde temale omase „subjektivilise gnosis“ abil, et kõik meie vanemad sulemehed kunstis liiga palju selgust nõudnud. Ja nüüd jagab ta helde käega õpetust, mis sinna peale välja sihhib, et kunst ka „selgusetu“ võida olla. Seal juures ei saa ta nähtavalt oma usaldusmehesest Verlainist aru, sest kui Verlain seda laulu armsaks kiidab, kus kindlaksmääramata ennast kindlaks määratuga ühendab (Ou l'indécis au précis = joint = das Unbestimme mit dem Bestimmten sich vereinigt), siis ei ole siin mitte kõnet „selgest“ ja „segasest“ luulest, kui kahest lahus asjast, vaid luuletaja tahab sedasama ütelda, mis mitmed ja mitmed enne teda juba on ütelnud, nimelt, et tõsises luuletajas tubli osa prohveti, nägijati, aimajati peab olema, kes sellest piirist, mida meile hariliku inimese äratundmine ja loogika ette joonistavad, peene aimamise ja tundmusega, mida seletada ei suudeta, üle ulatab. See aga, mida niisugune luuletaja meile aimata ja tunda annab, ei ole iseenesest sugugi segane ja selgusetu, nagu B. Linde näib arvavat, vaid see on midagi õige selget ja trehvatavat — meie tundmusele, kättesaamata ainult jämedale sõnalisele seletusele.

Seda luuletajale omast peensust ja inspiratsiooni tunneme ka selles vanas stiilinõudmises ära, et stiilimeistert sellest tuntakse, millest ta targu väikib, mida ta puudutab, mille peale ta kord heledat valgust heidab, aga siia lugeja hooleks jätab edasi tunda ja mõelda. Richard Dehmeli ütetus

selle kohta, et kõrgemast kunstist keegi täiesti aru ei saa (peaks küll olema „kunstisünnitusest“), käib ka sinna piirkonda. See mitmetpüüdi arusaamine ei käi mitte üksi terve kunsti ja üksiku kunstitöö sihi kohta, vaid ka üksikute tunnete ja mõistete osamaalimiste kohta. Võtame ühe väikese näituse vana Jannsenist, kelle peale meie uued stilistid nii üleõla vaatavad. Vana Jannsen tahab kurja naist ära tähendada. Ta kirjeldab mõne joo-nega ta välist kuju ja tähendab siis tema kogumõju umbes järgmiselt: Igaüks, kellele niisugune vastu tuli, ajas heinakoormaga põigiti üle kraavi kõrva, et mitte temaga kokku puutuda.

See mõttekujutus määrab kurjast naisest väljamineva mõju väga kujukalt ära: see peab kole olema, kui tema eest heinakoormaga üle kraavi plehku pannakse. Selle inimese koledust tunneb igaüks lõpueffektis, võib omale aga naisterahva hirmsad omadused ise oma heaksarvamise järele välja maalida ja neist aru saada.

Seda tõsise luule alusnõudmist Paul Verlaini kaudu kui midagi uut ette tuua, millest vanemad ei teadnud, näitab ainult kui vähe meie „arvustaja“ „mõttekihid“ kulturaalajaloolised on. Juba vana Sokrates jutustab, et tema tõsist tarkust otsides Athena luuletajatelt nende luuletuste kohta seletust nõudnud — ja teatab imestades, et luuletajad seda pole suutnud anda; sellest järjeldab Sokrates, et luuletaja mingisuguse ülema prohvetlise inspiratsiooni mõjul töötab. Et niisugused nägijaavaldused ja peened tundmuste analüüsimised mitte tervet luuletööd ei tohi täita ja seda sihita ja ääreta sonimiseks teha, nagu seda osalt Mihkelsoni noorepõlve töö „Jumala saar“ on, sellepärast nõuab Verlaine, et niisugune prohvetlik kirteheitja ainult kindlakavaliselt luuletöö aluselt oma heledaid valguse-kiiresid üle äratundmise-piiride võib heita.

Kui vähe B. Linde sellest luule alusnõudmistest aru saab, tunnistab tema „Noor-Eesti III.“ sees leiduv „katkend“, kaheksas peatükk ühest olemas olemata „novellist“. Kuid sellest pärast.

B. Lindel kui kunstikriitikusel puudub nii tarviline selgus ja esteetiline tundmus ja maitse. Sellest paar näitust. Ta tormab, oma arvates ütlemata suure teravusega ja peensusega Kampmanni kui kirjanduseajaloolase seljast seitsmendamat nahka nülgima ja hüüab hurjutades: „missugune karulik ütetus: mõõdupuu, nagu laseks ennast kirjandus sülla- ja tollipuuga (?) mõõta!“ — kuid kõneleb ise sealsamas, et tema oma mõõdupuu d mitte „koduste käia de ja luis k u d e“ peal ei terita, nagu Kampmann, vaid „väljamaa teritamise riistu paremaks peab.“ Et hra Linde mõõdupuu otsade teritamisest mõõtmisele suurt tulu loodab ja võimalikuks arvab, et keegi seda otstarbeta puuteritamist „luis-kudega ja käiadega“ ette võtab, et ta seda teritamiseküsimust „kolesuureks“ peab, kõik see heidab heledat valgust selle peale, kui nürilt ja maotumalt meie kunstiarvustaja mõtleb ja tunneb. — Veel üks näitus. Hra Linde on tänavuaastases „Eesti Kirjanduses“ nr. 3 ühe võimatu pensiku võrdluse luule kohta kokku sepsitunud, mida toimetaja paraku trükki on lasknud minna. Selle oma lause leiab aga hra Linde nii tähtsa ja ilusa olevat, et ta tema eesolevas kirjatöös teiste kuulsate meeste üteliste seas oma mõni kuu pärast öeldud mõtete kinnitamiseks tsiteerib:

„Meie ootame kirjanikult haritud tundeinimese peenikesi üleelamisi, hingeelulisi konfliktisid ja tundeid, mis need konfliktid on sünnitanud¹⁾ ja mis peenemaitseline luuletaja kõige kuulsama (! vist Reinholdi) juveliiri hoolsuse ja püsivusega välja on viilind (on see aga juveliir, kes viiliga töötab!), luule, mis harmoneerivasse ja terve kulturiinimese maitserikkusega väljanikerdatud raamisse on mahutatud, mis

1) Miks tundmused ainult konfliktide jõuetumaks järele ka ja ks peavad olema? Meie ootaksime tundmisi ja mõtteid, mis konfliktisid loovad ja nendes oma peensust ja vägevust näitavad.

luuletusele igapidi hästi „istub“, nagu Pariisi kõige parema õmblusekunstniku valmistatud kostüm!“¹⁾)

Ja muidugi: „Üks peenem rahvas oleme ja kergem kui kõik teised!“ laulis juba isa Jannsen rättsepadete kiituseks. Et rättsepadete tehtud püksid ja vest luuleilma iseloomu sügavuse ja peensuse äratähendamiseks suure kultuurilise tähtsuse võivad, seda vana kanter küll ei aimanud! Noh, vana Jannsen ei tundnud ka Pariisi rättsepadid.

„Selge“ ja „selgusetu“ kunsti mõistest järjeldab siis Linde, et luuletajal ei tarvitse nii kirjutada, et rahvas sellest igakord aru saab. Kunst käigu ees, rahvas järele. Sellep. olla ka etteheited, et meie noored segaselt ja rahvale arusaamata kirjutavad, asjata.

Jah, asjata siis, kui seda, mida meie noored kirjutavad, — nagu kuulus „katkend kaheksandast peatükist“ — kehastatud kunstiks pidada!

Nende proovide järele edasi Linde „gnoseoloogiat“ uurida oleks asjata. Seal leiduvad edasi „kullaterad“, nagu: „Terve praeguse aja kunst“²⁾) kannab autori individualiteedi jälgi“, „suurem osa kirjanikka on subjektivilised“, „ja ometi on elu mõttel, eesmärgi juures iga mõtleja inimene peatanud, iseäranis praegusel närvilisel aastasaajal.“

Võimatu on Linde mõtetest „kirjanduse ja elu“ üle ülevaatlilikult kirjutada. Ta on, kui seda kirjanikkude nimede rohkust uskuda, keda ta tsiteerib, liiga palju lugenud, liiga vähe seedinud. Ta on alles sellel ajajärgul, kus ta oma kokkuloetud tarkust üksikute piiratud küsimuste juures vabalt tarvitada ei jaksa. Tal on tung, kõik, mis ta arvab teadvat, 25 lehekülje peale välja puistata. Ta hakkab ühest E. Enno ütelsest kinni, läheb sealt „immanentlise ja transzendentalse“ elu mõtte seletusele, „hedonismuse ja eudämonismuse“ põhjendusele sellepärast, et ta imelikul viisil arvab, et teda keegi sellemõtteliseks filosofiks võiks pidada, seletab siis pikalt ja laialt „erotika“ ja „seksualiteedi“ vahet, geniuse iseloomu³⁾) jne. Ta usub ise selle juures, et meie ennast „inimese-soo“ tuleviku Molochile ohvraks toome“, aga ka ennast olevikus realiseerime“, sest need olla lausa eksituses, kes arvavad, et filosof Linde oleviku peale „käega heidab“ ja — à propos — kui peenikene prantslane ütleb: „laissez faire, laissez passer!“

Parajaks paarimeheks B. Lindele kui arvustaja on Jaan Oks. See kirjanduslase laadaputka jõumees on ütelda tahtnud, et meie siimaaalne kirjandus ja arvustus halb ja Noor-Eesti oma hea on ja uut ajajärku alustab — ta on selleks lühikeseks ütleamiseks aga kahjuks 25 lehekülje ilusat paberit asjata ära määrinud. Ja seal juures ei too ta ühtegi näitust ega põhjenda midagi, mis ta vähese sisuga ja suurte sõnadega ütleb. Missuguses toonis ja missuguse arusaamisega Jaan Oks kirjutab, sellest näitus:

„Iga halb tõlge purustab (!) ühe (?) kunstijänuneva hinge selle elementarlikus edenemises ära“⁴⁾) ja teeb esteetiliselt taimetele sõlmed, murdmise kõverdused sisse. Kordame siis vähendatult — aga see olgu ka hüüde minimum: kahanegu tõlked!“⁵⁾)

1) Harvendus minu poolt.

2) Harvendused minu poolt.

3) Kus juures, ta juba Aristotelesest saadik lahus hoitud „geniuse“ ja „talendi“ mõistet ära segab.

4) Jaan Oks on aga sellest purustamisest pääsenud. Või ei ole ta ühtegi halba tõlget lugenud?

5) See hirmus hüüde minimum tuletab hiidlast meele, kes mulki Viljandi laadal ära needa ähvardas: „ma ütlen sulle ühe r ä n g a sõna: sina ramp!“

Pakutud kirjanduslistes palades ei ole midagi, mis ligikordagi Tuglase arvustuslisele tööle tasakaalu peaks. Tuglase oma „Vilkuv tuli“ on küll ilusa keelega, aga õige ilma sisuta närvipingutus. Mõeldagu omale armukadedat meest, kes magajat naist voodis küünte vahel mõtleb ära puua, aga eneses ometigi selle tarvis küllalt jõudu ei leia. Hüppamisele valmis kui tiiger seisab, lameb ja keerleb ta tundide kaupa naise ümber, ja kirjanik viskab nagu kapaga leili, tema tundmusi seal juures palavamalt ja ikka palavamalt kirjeldada püüdes, nii et väsimus peale tuleb. Kui juba kõik üle võlli on aetud, pillatakse ikka veel leili juure, kuid kivid on kustunud, ega reageri enam, kui viimaks kõik suure plahvatuslega peab õnnelikult lõppema.

Eduard Wilde „Kuival“ tahab nähtavalt pornografia vastu võidelda, on aga juba oma käsitatava materjali poolest ise pornografiline. Mõte, et paks, rikas ja välispidi korralik kodanlane Lillack suurem siga on kui kõlbliselt langenud ja kerjus Martinson, kaotab oma võrdleva tähenduse selle läbi üsna ära, et kirjanik neid mõlemid nähtava heameelega algusest otsani joobnult lõbunaisterahvaste seas laseb viibida. Trahteris, kus nais-terahvastel riided seljas, tõstetakse piitsavarrega saba üles ja vaadatakse sinna alla, kodus näpatakse ratsapiitsaga ilusa naise alasti ihu ja tutvustatakse meie metsanurga inimesi nii sadismusega; mõttekujutuses välguvad joobnud Martinsoni ümber, „kõrgema lõbunaise kargavad reied, võntsuvad rinnad, vehklevad käevarred, kõntsased kubemed ja leedesed häbedused.“ See niveau kisub kõik, Lillacku, Martinsoni, kirjaniku ja kahjuks ka noore lugeja alla ülepea sopa sisse, kus see ükskõik on, kas üks paar jalga kõrgemal või teine madalamal on. Wilde erotika avaldab ennast järk-järgult ikka vastikumates vormides, sest et ta nähtavalt kustumas on ja kõva äristust nõuab.

A. H. Tammsaare muinasjutt „Süüta armastus“ on ilusaste kirjutatud, aga ei paku oma sisu poolest midagi iseäralikku.

Kõige halvem ilukirjanduslisest proosast on Bernhard Linde „Katkend novellist: „Hallid juuksed“ VIII“. Et „Noor-Eesti“ just suurt rõhku stiili peale paneb, siis on arusaamata, kuidas see „Katkend“ raamatusse on pääsenud, mis stiili poolest isegi vanema koolipoisi tööna 2 oleks pidanud saama. Lugu on osakene pikemast loost, paljas maastiku kirjeldus ja kahe nooremehe karakteriserimine. Sellepärast ei või siin stiilist kunstitöö täies mõttes juttu olla, sest et katkend tervest jutust midagi aimata ei lase. Siin on meil ainult stiilist kui mõtete ja tunnete keelelisest väljaütlemise abinõuust kõnet. Et katkendil ümmargune sisu ja aine puudub, siis võiks tema olemas-olemist raamatus ainult tema eeskujuliku keelelise stiiliga vabandada. Aga vaatame, missugune on see stiil. Võtame juhtumise kombel proovi:

„Tihe, kasemets, mis alt veel leppade, kadakate ja pajudega läbi kinni oli kasvanud, padrik, kust kriimustamatalt kunagi läbi ei peasenud, aga siiski oli see varsa-koppel, nagu seda rahvas kutsus, terves ümbruses tedre rikkuse poolest kuulus. Siin olivad pesad, audusivad emad ja lendlesivad isad. . .“

Juba kirjavahemärgid ja lauseehitus on siin õige täbar. Aga veel vigasem on lause sisu poolest. Hea kirjeldava stiili peanõudmine on, et kirjeldatavad asjad õigesti nähtud on, nii et kirjeldus võimalikult tööle ligineb. Siin ei ole midagi õigesti nähtud. Tiheda kasemetsa all, mida omale tingimata kõrgema soosaarena ette kujutama peame, sest et selle ümber kirjaniku üteluse järele lage soo on, ei kasva ilmasi kadakad ja pajud läbisegi. Paju tahab vesist ja madalat maad, kadakas enam kuiva rihka. Kirjanik ei ole loodust siis õigesti vaadata osanud. Niisama vale

on pilt: „audusivad emad ja lendl esivad¹⁾ isad.“ Selle järele peame arvama, et tedre kuked auduvate emade kohal nagu pääsukesed oma pesa ümber edasitagasi lendlevad. Tedre kukk aga ei „lendle“ ilmaski. Tema jookseb mööda maad ja kui teda lendu aetakse, lendab ta nagu kuul otse tükk maad edasi ja laseb jälle varsi maha ehk'puusse. Auduvast emast ei hooli isa kõige vähemat midagi. Nii võiksime meie Linde maastiku ja muu looduse kirjelduse seest igast reast valepiltisid leida.

Teine stiili tähtjas nõudmine on mõtete õigeloogikaline sidumine. Ka selle nõudmise vastu eksitakse igal sammul. Ka eelolevas lauses. Kirjeldatud tihedametsaga soosaare peale korjavad endid sügisete, kui heinamaad niidetud ja jahiaeg algab, tedred loomulikult kokku. Suvel peidavad ennast sinna põõsastesse sulil isad. Iga kütt otsib neid sealt. Linde aga ühendab selle tedre-elukoha kirjelduse arusaamata kombel „aga siiskiga“: „aga siiski oli see varsa-koppel (kopel) oma tedre rikkuse poolest kuulus.“ Mitte „aga siiski“, vaid otse sellepärast oli see padrik oma tedrerikkuse poolest kuulus.

Niisama nagu loodusekirjeldused valed, nii ka inimeste psühholoogilised joonistused. Võtame näituse:

„Järsku tuli Johnile meelde, et ta täna hra Jürgensoniga jahile pidi minema. Midagi torkivat, pahu aimdusi üleskihutatavat oli temas juba siis ärganud, kui herra Jürgenson teda kutsus, kuid kahtlust täiesti kinni katta püüdes, ka iseenese eest, oli John rõõmuga kaasa minna lubanud.“

Kahtlust ja paha aimdust maha surudes ei saa keegi inimene rõõmus olla. Peenikesel stilistil peab õrn tundmus hingeliste värvikalduvuste ja üleminekute tarvis olema. Siin ei saada kõige lihtsamast aru. Kuidas keegi märga silmanägu käterätikuga „vilistades kuivatab“, tohiks ka herra Linde saladus olla.

B. Linde kirjeldatud kangelased „John“ ja „Jürgenson“ on lüüeni labased ja igavad. Nende maotumaid targutusi pead leheküljed läbi, kui mõnd kõrgemat ilmutust kuulama:

„Teate, keda mulle see kask seal meelde tuletas? See on naine pidul, kes sõbralikult tervitades kõigile pidulistele ühesuguse ja -suuruse naeratusega huultel ja silmades pead noogutab. Teie arvates on see muidugi liiga romantiline (mitte põrmugi, vaid kole labane võrdlus!), aga on inimesi, kes selles kaasakiskuvust leiavad.“

„On inimesi“ (ilmas) — kas siis lobiseja Jürgenson sadandetele ja tuhandetele oma magedat võrdlust on jõudnud jutustada, et pidul naine on, kes alati hirvitades koogutab ja noogutab, ja et see naine kase sarnane olevat, selle põhjamaa ilupuu sarnane, kelle hulka rahvaluule õrnalt „noore neiu metsaks“ nimetab?! Lugeja võib omale seda vaimlist lõbu ette kujutada, kui see tõmbimeelne Jürgenson mõni 10 peatükki läbi naiste „absolutilise“ loomu ja selle „negatiiviliste“ külgede üle edasi targutab ja teisi uskuma tahab panna, et tema midagi õige romantilist ette toob. See idiot Jürgenson saab isegi järgmise kõnega valmis: „Pudistades kogelesivad huuled mõne sõna ja kõne vaikne ja ühetasane mõõn²⁾ kestis edasi.“ Ja hra Linde kirjeldab seda pudistavat ja kogelevat, vaikest, ühetasast kõne mõõna järgmiselt:

„Nagu künkline madalmaa, kus ainult pikk soorohi, sinika varred üksikute kase jändrikute põesastes ja kuuse ning männa juurikad kasvavad, kuhu taha pika jalge ja kaelaga soo linnud endid vaevaga ära peita võivad, — nii (!!!?) voolas Jürgensoni kõne.“

1) Harvendus minu poolt.

2) Mõõn ei ole ühetasane, vaid kahaneb alatasa.

Ja jah, kunst ei tohi selge olla, vaid „udulooriga“ kaetud, mõtleb herra Linde. Kuid meie arvame, et head võrdlused vaimusädemeid, viletsad aga vaimunüridust tunnistavad.

Seltsimehe Johni peale aga mõjus see vägev kõne vool, mida meile terve lehekülj kirjeldatakse nii, et „ta ei suutnud kauem vastu panna: kargas üles ja jooksis, — Jürgensoni imestanult vaatama jättes, — püssi laengut õhku paugutades metsa.“

Jäägu ta sinna, see John, mingi temale Jürgenson ja Linde kõige oma jutuga järele.

Õige isesugune kirjatükk on J. Randvere luulekuju „Ruth.“ J. Randvere kirjeldab selles isevärki töös oma naisterahva ideali. Ta seab omale hariliku naise ja mehe vahekorda umbes Otto Weiningeri mõttes ette, mille järele naine oma vaimu poolest mehe kõrval midagi alaväärtuslist on ja oma mõtteilmas ainult erotika ümber keerleb. Kuid Ruthil öeldakse siiski suuri andeid olevat; ta on muusikaline, tunneb kirjandust, on teaduses kodu ja saab toredaste kujutavast kunstistaru. Keha vormid on tal täielikud, neid kirjeldatakse kuni „tagumiste hemisfeeride looklevuseni“ ja „nisadeni“, „mille ainus vaatlus juba meest magusa kire värinat võib tundma panna.“ Sellel Ruthil ei ole elumuresid, ta on rikas, iseseisav, haritud, elab oma huvidele — ja temaga võib suguelus palju „suurtsugusemaid“, „nüancisid“ üle elada, kui harilikkude naistega.

See näitab ka Ruthi ainus kutse olevat. Herra Randvere leiab oma luulekujudest, nii ka sellest Ruthi kujust, palju lõbu:

„Väga edenenud fantasiat omandades olen ma lõbu leidnud teatud stseenisid kõigis nende detailides ette kujutada, nõnda et nad oma vägevuse poolest peaaegu realiteedi kätte saivad; ma olen nad kirjatähelikus mõttes läbi elanud, nii olivad nad realsed.“

Usume seda, sest see ei ole uudis. Katoliki papid, kes naiseta oleku all kannatasivad, on ristic kätega ilusate neitsi Maria piltide ees „teatud stseenisid“ omale ka „suure elavusega ette kujutanud“ ja neid „realiteedina“ läbi elanud. Ja kui nendelt küsiks, siis ütleks nad sedasama, mis Randvere: „Ja nendest unistustest tulin välja, pea segane, mõte laisk, võimetu vaimlikku tööd tegema.“ Kuid papid ise häbenesid sellest kõnelda.

Seotud kõnes on kõige pealt ilusad G. Suitsu „Kolm luuletust.“ Esimeses eksitab võrdlus, et lapse „hele naer“ nukrusest nii läbi löikab „nagu järve aer.“ Kenad on ka Leena Mudi kolm sonetti, peale võrdluse, et teda lapsena hoitud, kui „Türgi uba.“ „Uba“ on ju ilus riim „luba“ peale, aga noort neitut Türgi oaga võrrelda tohiks ometi natukene öudne olla. Hulk madalamal seisab juba Marie Under oma kahe luuletusega, kus „kaebades kohavad kuused ja käbid (!) ja männid.“ Kr. Jaak Peterson idylliliste seitsme laulu seast võib mõnda üsna hea meelega lugeda; osalt on neil aga ainult kirjandusajalooline väärtus. Jaan Oks on oma luuletusteks õige toredad ained valinud. Et laulik „haisevates hoovides“ „sitsiräbalates“ sündinud, et tema ema avalik naesterahvas olnud, et isa, keegi tundmata jooanud mees, ennast üles poos jne., see on muidugi õige raske asi, kuid miks kõik seda salmidesse taotakse, ei saa aru, niisama kui ka kellegile vist see luuletus lõbu ei tee ega fragilisi tundmusi ei ärata, kus naise „hullumeelset naervat laia sopilist suud“ tühja viinapudeliga soovitakse puruks lüüa.

Prantsuse keelest hoolega ümberpandud luuletuste tähendusest kõnelen eespool.

Kunsti kaasannete kohta ei julge mina midagi ütelda. Mull isiklikult näitab, nagu ei oleks kõik mitte õnnelikult reproduktsioniks valitud. Mõnes pildis jääb peale värvidekaotuse vähe järele.

III.

Vaatame „Noor-Eesti“ ilukirjandusliste tööde kogumõju ja sihti. „Olgem eestlased, aga saagem ka europlasteks!“ See olla „Noor-Eesti“ juhtsõna.

Europlasteks peetakse praeguse proovi järele nähtavalt ainult Prantsuse, Pariisi õhus aastasadade haridusekäigul valminud ülikultuurikandjaid individualistlisi kirjanikke. Charles Baudelaire, kelle elusttülpinud tundmused ja fantasia niisugust kõva mürki ergutuseks tarvitavad, nagu ilusa neiu raibe-pilt, kus mädanenud sisekonnas mustad sitikad puurivad, on meie talutarest tulnud esimese põlve kultuurainimestele eeskujuks! Nad arvavad, et meie kirjanduse edenemise loomulik tee on, kui meie oma, veel õige nurgelise keelega ja veel küllalt terve ja tüseda tundeilmaga otse nelja jalaga Prantsuse, juba pudenemisele valmis ülikultuura sisse hüppame.

Naeru ajavad peale, mõned neist ülevaabatud europlastest. Nad on oma tundmustes ja keeles pensikud, nagu jämeda kontidega töömehed, kes peene isanda läikima kantud fraki selga on tõmmanud ja nüüd, talje nõöbid turja peal, ümber keksivad.

Ja see olla Eesti noorus! Juba Eesti nimedgi on hoolega, kaotatud. Meie ei loe enam Jüridest ega Jaanidest. „Johnid“, „Fabianid“, „Ruthid“ on uued Eesti-Euroopa kangelased, kellega meil tegemist.

Mis on see mõtteilm, need ained, mida Europast meile on ületoodud? On see meie vaimuilmale suureks rikastuseks?

J. Randvere keerleb Ruthi „tagumiste hemisfeeride“ ümber, Wilde Lillack tõstab piitsavarrega naiste sabasid üles, Tuglase Fabian varitseb öö otsa armukadeduses, poomise himus ja hirmus Eva voodi ääres, Jaan Oks luuletab avalikkude naisterahvaste sopilistest suudest, J. Aavik tõlgib sitikaid, kes mädanud neiu magu puurivad, B. Linde Jürgenson seletab naiste „absolutilistest“ ja „negatiivilistest“ väärtustest ja vigadest. Ainult G. Suits on midagi sellest võõra ilma vormilust ära seedinud ja meile omaseks ümber töötanud. Aga seegi kõlab nii väsinult ja ei sugugi mitte „noorelt.“ Suuremalt osalt on see haiglaselt ärev erotika-kumardamine, mis „Noor-Eesti III.“ seest meile vastu vaatab. Mitmesugusid muid suuri kultuurailma liikumapanevaid aineid ja probleemi ei puuduta loovates töödes keegi. Kas ainsa erotika aine pärast maksab nii demonstratiiviliselt Europasse reisida!

Kultural on teatav hävitav mõju, seda suurem hävitavam, mida vanem ja suuremate varjukülgedega kultura ja mida madalamal need, kes teda äkitselt vastu võtavad. Baudelaire ja Verlaine kultura hävitab meie talust tulnud mehed vaimliselt, nagu põletatud viin indianlased kehaliselt.

Mitte asjata ei hakata luulekujulisi „Ruthisid“ looma. Meie algavas ja idanevas, noores ja värskes kulturas ei ole nende tundmustega ja präntensionidega midagi peale hakata, mis Seine äärest ilma seedimata vastu võetakse ja nagu nad meile Prantsuse lillekimbust, — vabandage mu talupojast! — buketist — vastu lõhnavad. Siin ei tahetagi varsi enam midagi teha. sest et koduse asja peale üleõla, haleda ajaloolise tundmusega vaadatakse: „Ruthil on nimelt nõuu omale vähehaaval ajaloolikku Eesti raamatukogu muretseada... Peale teadusliku eesmärgi on selles peaaegu natuke sentimentaalseid... Sellepärast leiab tema, kes ta maailma kirjanduse kõige peenemate töödega on ära hellitatud, vahel liigutatud lõbu Eesti raamatuid... luges.“ Just nagu Saksa pensionis, mõisniku preilide seas kasvatatud talutütar koju tulles omakseid nähes, kellele ta võõraks on jäänud, kelle juures temal enam tegevust ega ametit ei ole, ka teatud armsa-haleda tundmusega silmitseb.

Lugege, mis B. Linde ja Jaan Oks kõige selle üle kirjutavad, mida „Ruth“ sentimentalse tundmusega „vahel“ loeb! Ja siis saate teie aru,

et need mehed kirjanduslised kadakad on, sigimata ja ilma loome võimuta senikaua, kui nad sellele alusele jäävad, kus nad kodu ei ole.

Keegi ei salga, et meil tarvis on kirjandusliselt enam europlasteks saada, nagu meil tarvis on üleüldse kultuurainimesteks saada. Kuid tee sinna poole ei käi meile vaimlise kadakluse kaudu.

Kui vaimline silmapäär rohkem ja rohkem kulturaelu külgesid oma tegevusepiirisse tõmbab, siis on arusaada, et meie hõlpuse pärast võõraid sõnu vastu peame võtma, kus muidu läbi ei saa. Miks aga meil tarvis on seal „konsekvent“ ütelda, kus meil „järjekindel“ olemas on, „à propos“ ja „con spirito“, kui meie ilma nendeta väga hästi läbi saame. Siin sunnib seesama kadakluse võõraid sõnu tarvitama, mis kord Tallinnas „koore“ asemel „manti“ ja „tanude“ asemel „haubid“ arvas tarvis olevat. Võõraste sõnade tarvitamine on vist ka sellepärast nii suur, et omandatud aineid veel vabalt käsitada ei suudeta, vaid nii, nagu neid võõras keeles loeti.

Naljaks olgu kõrval tähendatud, kellest kõik „Noor-Eesti“ uue voolu mehed omale toetust otsivad. Oma praeguse voolu kinnituseks toob B. Linde ka Lessingi järgmise lausega ette: „Sakslastel ei olnud õieti kuni 18. aastasajani dramatiliselt kunsti; tolleaegsed autoriteedid olivad aga muidugi teises arvamises. Seal astus homo novus Lessing üles, lõhkus ja ehitas.“

Herra Linde ei peaks mitte üksi teadma, et Lessing lõhkus, oleks hea, kui ta ka teaks, mis ta lõhkus ja ehitas. Lessing lõhkus maha nimelt kõik selle, mida „Noor-Eesti“ praegu ehitada tahab: Prantsuse kunstile ahvilise järeilaimamise, mida „tolleaegsed autoriteedid“ niisama ainsaks mõõduandjaks pidasivad, nagu praegu „Noor-Eesti“ autoriteedid. Gotthold Ephraim Lessing pööraks ennast hauas ümber, kui ta teaks, et teda kord selleks meheks ette tuuakse, kelle najal rahva kulturat selle läbi mõeldakse luua, et ukсед ja aknad võõrastele mõjudele lahti tehakse ja omast lõpuks ainult abi-ajasõnad lausete sidumiseks järele jäävad.

Fr. Tuglase — Mihkelsoni üle esimeses joones ja osalt G. Suitsu kohta ei ütle ma seda kõike mitte.

Need on „Noor-Eesti“ varjuküljed. Ma kõnelen neist meelega rohkem, kui häist külgedest, sest just nendega tahetakse tooni anda. Ma ei kõnele ka sellepärast, et meie värskeid europlasi ümber pöörda. Ma kõnelen ainult sellepärast, et tuleva põlve kirjandusajaloolane ütlema ei pea, et 20. aastasaja ülemineku aeg diletantismusest kunstiväärtuslikele kirjandusele Eestis nii segane ja selgusetu oli, et isegi segast Oksa ja Linde kunstifilosofiat kui kõrgemat ilmutust vastuvaidlemata omaks võeti.

Et „Noor-Eesti“ püüdmine paremusele üleüldse ja üksikud kirjanikud iseäranis täit poolehoidmist ära teenivad, seda on juba ennem öeldud. Siin on selle vastu iseäranis kõneldud, mis sihilikult tooniandmisele tikub ja kõigest sellest, mille varal siimaale on saadud, halvaks pannes kõneleb ja meile omast põlgama õpetab.

Lõpuks veel üks väikene asi, mis väga vastik on, see on „oma“ muutmine: ta toitib ennast oma de kätega. Ta andis oma de le sõpradele kätt. Mis uudis see on? Ka „Ruth“ kubiseb kõnekäänudest, mis Eesti keelele ära moonutavad, nagu: „Ma olen naesterahva inferioriteedist vankumata kindel... Mis ühe mõistuse superioriteedi teeb, on... Tänu sellele näonahale, võib Ruth...“

Kõige selle keelelise ja mõttelise tiritammi ajamise seas tundub Soome keeleteadlase, mag. Lauri Kettuse ilus lihtne Eesti keel palju kodusem ja armsam, kui omameeste moonutatud uus Eesti-Europa murrak.

A. Jürgenstein.

W. Ostwald, Keemiakool. Esimene sissejuhatus keemiasse kõikidele. Eesti keelde Le o p. K a m p m a n n. Esimene üldine jagu. 46 joonistusega Tallinnas, 1909. Kirjastuseühisuse „Teaduse“ kirjastus. Hind 1 r.

W. Ostwald Keemiakool on aja kõrgusel olev tõsine teaduslik rahvaraamat. Hr. Leop. Kampmann on oma tõlkega nüüd ka Eesti keele esimese loodusteaduslise raamatu muretanud, mis täieste teaduslik ja ka küllalt rahvalik on. Loodame, et sellele esimesele jaole peagi Keemiakooli teise jao tõlge järgneb. Aga teise jao tõlkimise tööd tuleks küll veel suurema hoolega teha. Käesolev tõlge on küll üldiselt õige ja ladus, siiski leidub seal mitmeid eksitusi ja segaseid ja võõriti ütelsusi ja siin ja seal raskendavad lugemist mitte kõige õnnelikumalt tarvitatud uued sõnad ja asjata keeruliseks tehtud laused.

Ei või kantmetrit tähendada: km. (lhk. 49 ja 50), sest see märk on kilomeetri tähendamiseks tarvitusel. — Miite 1 meter õhku (lhk. 57) ei kaalu natuke üle 1 gr., vaid 1 liter. — Lhk. 100 on „die Verhältnisse“ tõlgitud „nende saamise tingimisi“, mis lause täieste arusaamataks teeb; peab olema: neid sarnadusi ja vahesid. — Lhk. 169 on originali trükivea põhjal $34 \times 12,4 = 322$. — Lhk. 174 on lause „was ist denn der Dampfdruck eigentlich?“ Eesti keeles: kas siis sarnane aururõhk on? — Lhk. 235 kaks korda Malz tõlgitud humal ja lhk. 239 on der Sauerstoff õhk. — Peale nende puutus mulle sedasama laadi vigasid lhk. 78, 102, 168, 187, 196 ja 199 silma.

Raske on aru saada lhk. 43 „selle jao terve vahakord“ = Verhältniss zum ganzen; lhk. 44 — „kalliste metallide jagudest, platinast ja iridiidist“ = aus einer Legierung der edlen Metalle Platin und Iridium; lhk. 52 — Missugust 3375? = 3375 mida? lhk. 53 — $\frac{1}{10}$ sentimeetrist = $\frac{1}{10}$ kant-sentimeetrist; lhk. 161 — „klaasist kuuli volumi muutumist silmas peetakse, mis meie soojamõõtja kuulikese suuruse läbi — klaasist kuulikese muutumise suurune on“ = niisuguse klaaskuulikese volumi muutumist silmas peetakse, mis meie soojamõõtja kuulikese suurune ja läbi klaasist on; lhk. 170 — „võrdlemiseks teiste ainetega määratud ainet seisukohalt“ = um als Vergleichstoff für andere in Bezug auf bestimmte Eigenschaften zu dienen; lhk. 176 — pumbakann liigub tsilindri juurest = pumbakannu vars jne.; lhk. 188 — „lahtise toru peale“ = auf das Quecksilber im offenen Rohr.

Siiani tarvitatud keemia erisõna „ühendus“ — Verbindung, соединение — on tõlkija parandada tahtnud. Nähtavalt on ta seda tahtnud välja paista lasta, et keemia elementisid õieti mitte ei ühendata, vaid et nad ise ühinevad. Selleks on ta tüve „ühenda“ asemel „ühine“ võtnud, nii et ühenduse asemel ühisus sai. Ma ei tea, kudas keelemehed selle peale vaatavad, aga kui mina sõna „ühisus“ kuulen, siis et tule mul mitte ajasõna „ühinema“, vaid omadusesõna „ühine“ meele. Ma olen küll ainult kahe kõrvalise inimese käest järele küsinud, kust sõna ühisus võiks tulla, aga mõlemad nimetasivad omadusesõna ühine. Juba selle järele näib, et ühisus ühendusest igatahes mitte parem ei ole. Aga kui tõlkija ütleb, et keemia elemendid ühisusis astuvad (näit. lhk. 118) või ühisusse astuvad (näit. lhk. 181), siis on see harjumata kõrvale juba segavalt piltlik. Mõlemal korral oleks ju lihtsam ütelda: ühinevad. — Ühisusega ühes on tarvitatud uus sõna: koosseisvad jaod = Bestandteile (lhk. 84 ja järgmised). Võiks vist küll keemias selle pika sõna asemel järgmist lühemat tarvitada; osained. — Lhk. 142 on kahele vanale sõnale uus tähendus antud: vähennemine = Reduktion ja hapnemine = Oxydation. Ma ei usu, et need sõnad sellel mõttel keemias tarvitusele jäävad, iseäranis veel kui „hapnemise“ saadust mitte enam happeks ei nimetata, vaid oksidiks, nagu tõlkija on teinud. Aga ka uusi sõnu ei ole nende mõistete jaoks tarvis (kui redutseerimise Eesti keelde võtta ei taheta), sest alati võib tõlkida: Reduktion —

hapniku lahutamise, Oxydation — hapniku ühendamine, Reduktionsmittel — hapniku lahutaja jne. — Mitmel kohal tähendab sõna kuumama — erhitzen (lhk. 77,212 ja mujal. Selle asemel tuleks vähemalt kuumendama = „kuumemaks tegema“ tarvitada; Wiedemanni sõnaraamatus leidub ka veel sõna kuumatama selle tähendusega. Selle-sama tähendusega on tõlkes veel õõgendama (näit. lhk. 76), kuna Wiedemann ainult õõgutamist tunneb. — Sõna mõõde on uus ja ei ole veel kindlat tähendust saanud, sellepärast ei peaks teda seal tarvitama; kus tema asemel mõõtmisest (näit. lhk. 202) või mõõdust võiks kõneleda (näit. mõõteklaas = mõõduklaas). — Alalhoidluse asemel oleks vist kohasem jäädavus tarvitada (näit. lhk. 91); on ju nii lihtne ütelda: aine on jäädav ja energia on jäädav. — Lhk. 56 ja mujal tähendab tasakaalus — horizontal; kui juba horisontalne või horisontalselt ütelda ei taheta, siis võiks küll lihtsalt kaalus ütelda, sest sõnal „tasakaalus“ on juba oma kindel tähendus. — Nii jagunemise (näit. lhk. 96) kui ka eranemise asemel (näit. lhk. 168) oleks vist selgem lahkimisest kõneleda. — Mitmel kohal (näit. lhk. 141) on ilmaaegu pikk sõna vallaline = frei tarvitatud. — Lhk. 131 peaks sõna lahtuv (?) = flüchtig asemel kergeste aurav olema. — Lhk. 17 on homogen tõlgitud: ühehõimuline. Ostwald ütleb seda Saksa keeles gleichartig, Eesti keeles võiks ühtlane ütelda. — Ilmaaegu katsub tõlkija pendli võnkumise asemel kõlgutsi kiikumisest kõneleda (lhk. 47): pendel on kirjanduses ja vist ka laialt rahva seas tuttav ja tal on ainus ja kindel tähendus, kuna kõlguts mitmesuguseid asju tähendab. — Ilmaaegu on ka trükiviga: põnevus (lhk. 207) ära parandatud, sest põnevus leidub juba Wiedemanni sõnaraamatus, kuna pinevus nähtavasti uuem sünnitus on. — Ei ole hea veduri tsilindri pumbakannust kõneleda (lhk. 176,) sest seal ei ole ju pumpa ja mõeldud keha ei ole ka sugugi kannu sarnane. Palju enam võib juba tsilindri punnist kõneleda, kuna see punn teistest punnidest ainult selle poolt lahku läheb, et ta mitte tsilindri otsas ei ole, vaid selle sees, ja et tal vars küljes on. — Väga sagedaste leidub tõlkes sõna surve. Kui väga see sõna ka oma lüheduse pärast meeldib, aga tema tarvitusele võtmist takistab tema alg-tähendus: „mõnda keha suruma“ tähendab: seda keha millegi vastu rõhuma. Gaas, mis kuhugi anumasse kokku on pigistatud, rõhub seest poolt selle anuma seinte peale, olgu nendel seintel väljaspool mõnda tuge vastu või olemata. Kui vahest mõnel põhjusel gaasi rõhust kõneleda ei saa, siis peab küll gaasi rõhumisest kõnelema. — Sagedaste leidub ka sõna paljus = Menge; selle asemel võib igal pool lihtsat sõna hulk tarvitada. — Väga sagedaste on tõlkes sõna volum tarvitatud. See on uus võõrakeelne sõna Eesti keeles; Eesti keeles tuleks selle asemel kehasuurus või ruumisuurus tarvitada. Saksa keeles on selles mõttes sõna Volumen laialt tarvitusel; aga see sõna on ka Saksa keelele võõras; sellepärast on Ostwald omas Keemiakoolis selle sõna tarvitamata jätnud. Nii ütleb Ostwald: „welchen Raum die Luft nun einnimmt“ — Kampmann (lhk. 191); „kui suur on nüüd õhu volum“ Nii on ikka alguskeeles Raum ja tõlkes volum, ehk küll ka tõlkes volumi asemel alati ruum võiks olla. Ma ei tea, mis jaoks tõlkija selle võõrakeelse sõna tarvitusele võttis, aga see näib mulle kindel olevat, et paljud lugejad selle ühe sõna pärast mitmest Ostvaldi seletusest aru ei saa. — Lhk. 198 loeme: on looduse nähtuste kincluse seadus. Iärgmisel leheküljel leiame jälle: on looduse nähtuste kindluse seadus. Kes võib kahelda, et siin ühest ja sellest samast asjast kõneldakse. Aga siiski on „kindlus“ siin teine kord koguni teine asi: esimene kord tähendab ta Beständigkeit, teine kord — Stetigkeit. Tõlkija ei ole nähtavaste Stetigkeit'i jaoks sõna leidnud ja on lugeja arusaamise võimaluse selleks ohverdanud, et aga ise edasi kirjutada saaks. Sõna stetig on seal-

samas veel kaks korda ette tulnud, aga nüüd on ta tõlge: ü h t e p u h k u. See viimane tõlge jääb nagu esimenegi arusaamata. Mulle näib, et lugeja siis juba oleks vähemalt natuke aru saada võinud, kui Wiedemanni järele oleks stetig — järgne ja selle järele Stetigkeit — järgsus tõlgitud. — Täiaste ilmaaegu on uus sõna tingus loodud. Selle sõnaga on tõlgitud: Umstand, Beziehung, Verhältnis Voraussetzung, Bedingung. Umstand tähendab kõigil siin ettetulnud juhtumistel olu; Beziehung ja osalt Verhältnis — v a h e k o r d; osalt Verhältnis, Voraussetzung ja Bedingung — t i n g i m i n e. On ju õige, et sõna „tingimine, mitme tähendusega ja pealegi pikk on, aga „tingusest“ vist küll tema asetäitjat ei saa Tõlkija ise tarvitab vastu tahtmist ikkagi tingimist (lhk. 33 kolm korda — üks kord trükiveana; siis veel lhk. 100 ja mujal).

Õeldakse, et Sakslased raskel keelel kirjutavat. Wilhelm Ostvaldi kohta see ütetus küll ei käi. Keemiakooli keel on tõlkimisel igatahes raskemaks läinud. Ia koguni näib, nagu oleks seda keelt nimelt raskemaks tehtud, ilma et seda tarvis oleks, — nagu armastaks Eesti kirjanik keerulisemat raskemat keelt. Ei tahaks seda küll uskuda, aga juba ülemal ette toodud märkustest kipub see välja paistma: ilmaaegu on tarvitatud uued sõnad (ühisus, mõõde, paljus, volum, tingus), kuna see päevaselge on, et tundmata sõna arusaamist takistab. Aga see ei ole veel kõik: järgnevad read toovad uusi näitusi keele keerulisemaks ja raskemaks tegemisest.

Lhk. 32, 45, 47, 56, 95, 127 ja 168 on tõlgitud sel juhusel = dann, kuna küllalt võiks lihtsalt siis ütelda.

Lhk. 43 loeme: Iga mõõtmise tagajärg oleneb antud juhusel võetud pikkuse üksusest ja nende üksuste arvust, mis antud asjasse mahuvad. Peab olema: Igas mõõtmise otsuses on see mõõt ära tähendatud, millega mõõdeti, ja see arv, mis näitab, mitme mõõdu suurune mõõdetud asi on.

Lhk. 44; „mis inimesest sugugi ei oleks olenenud“ võiks väga hästi nii olla: mis mitte inimese määratud ei ole.

Lhk. 47: „kui meie kaalu mitte pommidega ei määra, vaid teiste abinõudega, mis sugugi kaalu jõust ei olene“ võib nii ütelda: kui raskust mitte raskusega ei mõõdetata, vaid teiste abinõudega, mis raskusega ühenduses ei ole.

Lhk. 78: „aga et kaalu jõud suuremalt osalt suuremat mõju avaldab (Die Schwere ist aber meist viel stärker), siis oleneb ka vedeliku kuju peaasjalikult temast“ peab olema: aga raskus on enamasti palju tugevam ja sellepärast määrab peaasjalikult tema vedeliku kuju.

Lhk. 171: „kui ära nähtakse, et mõni nähtus muutunud on, siis peab sellest tingimata järeldama, et ka mõni tingus, millest see nähtus oleneb, muutunud on.“ Võiks nii ütelda; kui leitakse, et mõni nähtus muutunud on, siis peab järeldama, et mingi olu muutunud on, mis selle nähtuse peale mõjub.

Ma kirjutasin viimased neli märkust peaasjalikult selleks, et näidada, kuidas ilma uue sõna „olenemiseta“ neid lauseid kergeste tõlkida saab, kus Saksa keeles abhängig või abhängen ette tuleb. Neid lauseid leidub minu tähelepanemise järele veel ainult lhk. 127 ja 195, kus nad niisama tõlgitavad on. Neid lauseid on siis terves raamatus ainult tükk kuus. Aga uus sõna „olenema,“ mis nende lausete jaoks on loodud, on kord valitsema saanud ja nüüd tikub ta, nagu juhus ja tingus, ka sinna, kus midagi uut tarvis ei ole.

Lhk. 48: „suurenevad ehk vähenevad massest või kaalust olenedes (im Verhältnis. .) peab lihtsalt olema: masse või kaalu järele. — „Nagu need tehnikalisel ja majanduslised asjad massest olenevad, nii oleneb ka palju tähtsaid teaduslisi tähendusi kaalust ja massest (hängen zusammen)“ võib väga hästi ütelda: Niisama kui need tehnikalisel ja majanduslised asjad, on ka palju tähtsaid teaduslisi asju kaalu ja massiga ühenduses

Mitu korda on tõlgitud: Millest see oleneb? = Womit hängt das zusammen? Eesti keeles on nii küll lühem, aga ka palju tumedam ja vähem kindel kui „Millega see ühenduses on?“ — Siis tähendab olenema veel, je nachdem (lhk. 58 ja 184), zu tun haben (lhk. 128) ja lhk. 192 on: olenedes = mit.

Lhk. 29: See oleneb sooja mõõtja ehitusest, mida meister talle andis = Das hat der Thermometermacher so eingerichtet.

Muidugi ei ole kõik „olemised“ siin veel üles loetud. Aga ka peale nende on lauseid, kust lihtsuse põlgtus vastu paistab. Nii on lhk. 57: tähendusrikkalt = sehr stark; lhk. 75: sattub = kommt, lhk. 179: tsirkulerivad = bewegen sich; lhk. 187: Sellepärast et meie tema ümbruses oleme = Weil wir mitten darin sind; lhk 163, 176 ja mujal: ilmuvused = Dinge; lhk. 31: Looduseteaduses mõeldakse seaduse all ikka niisugust, mis paljude katsete abil on tõestatud ja mida üleüldistada võib = Looduseteadustes mõistetakse seaduse all ikka ainult niisugust teadmist, mis paljude asjade kohta käib ja mida üleüldisel kujul välja ütelda saab; igalpool: erikaal = Dichte (tihedus).

Kui lihtsuse põlgtus juba nii kaugele läheb, et tema pärast isegi looduseseaduse definitsion arusaamata keeruliseks ja tumedaks tehtakse, siis on see juba päris kurb nähtus. Aga siiski ei tahaks uskuda, et see lihtsuse põlgtus nimelt Eesti kirjanikul on olnud. Kas ei ole vahest käesolev tõlge Vene keele kaudu Eesti keele jõudnud? Ühte venekeelset tõlget ma tunnen; see on prof. Pissarschevski toimetusel tõlgitud ja selle järele ei ole käesolev tõlge mitte tehtud. Aga Vene keeles olla veel teine, vist Вѣстникъ Знанія väljaantud. Kui meie tõlge selle järele oleks tehtud, siis ei käiks kõik need märkused mitte meie tõlkija kohta. Kuid siis võiksime siit kahte asja tähele panna: 1) tõlgete tõlkimise eest peab võimalikult hoidma, ja 2) Вѣстникъ Знанія tõlgete tarvitamise eest ise äranis.

Mu arvustus on pikaks veninud, sest ma ei võinud ainult puudusi üleslugeda, vaid pidin ka näitama, et Eesti keele ilma paljude uute sõnadeta ka teisiti tõlkida saab.

J. Sarv.

Jaak Lintrop. „Igapäevase elu“, Tartus 1909, K. Sööti trükk ja kirjastus. 132 lhk., hind 60 kop.

Jaak Lintrop ei ole kui kirjanik enam tundmata, tema juba varemine siin ja seal ajalehtedes ilmunud jutud võitsivad tähelepanemist ja seda õigusega. Lintrop oskab näha ja tähele panna ning seda, mis ta näinud, huvitavalt ja teravalt joonistada.

Selle „Igapäevase elu“ kirjeldamine, mis Lintropi raamatule peal kirja annud, on ehk juttudes „Viimane leib“ ja „Kitsad väravad“ kõigeparemine korda läinud. Kuidas igapäevane elu maal, tühjas paigas — kitsarööpalise raudtee vaksalis üksluiselt ja igavalt venib ja oma tühjusega ja igavusega inimesi, kes seal elavad ja ametis on, tühjaks teeb ja venima paneb, kuni nad kõige selle sisse upuvad, — nõndasamuti jälle igapäevane elu metsataguses külas, kus elu väravad nii kitsad, et nendest läbi inimeste juure, kes nende taga töös ja jälle töös higistavad, palju midagi muud ei valgu, kui see, mis kirikust, kõrtsist, pitspallidelt ja uuriloositamise pidudelt kaasa toodud, — kuidas selle halli nukruse ja kopitõhna sees inimesed nagu tina jalus elavad ja hääbuvad, — seda igapäevast elu ei ole meil veel keegi nõnda kirjeldanud, kui Lintrop.

Juttusid Lintropi kogus on kokku kümme, kõigeparemini nendest on kahtlemata „Hingekell“, siin on nelja lehekülje peal otse suurepäraselt midagi ära jutustatud, plii elust kõige oma valguse ja varjudega nagu nõialaterna läbi seina peale visatud, selge ja mõjuv. Head on nõndasamuti jutud „Jumala sõrm“, „Muri“ ja t.; kõige vähem kordaläinud on ehk „Kirik-

herra". Õpetaja Roseni ja tema patroni ärevuse aja mõtteid ja tundmusi ei ole kirjanik minu arvates mitte tabada saanud.

Lintropi raamatut tuleb soovitada.

Kuid ei või mitte järele jätta ka hra Lintropi, nagu nii mõnegi teise meie noore kirjaniku poole hüüdmast; „Kuldõunad hõbe vaagna peale!“ Voolige töösid, enne kui neid välja saadate.

Lintropi jutust „Kitsad väravad“ toon näitusi, et etteheide lohaka kirjutamise pärast tema kohta mitte ülekohtune ei ole.

„Vanad sammeldanud katustega talumajad hakkasivad kirikulistele jälle vastu paistma. Külavahe tee pääle käänates võis ju selgesti nende suitsunud seinu ja kõssilangenud kogu (?) silmitseda. Ka kaevuvinnad ja räästakongid mõne sammeldanud õunapuu või pihlaka otsas paistsivad silma.“ (Kes siis kaevuvinnad ka pihlaka otsa viis? Kaks korda ühe hingega „paistmisest“ kõnelda ei ole ka ilukeel ja ülepea tuletab see „paistmine“ ahju-paistet meele.) —

„— Linad on lühikesed, tähendas Tõnis. Kangesti kuiv sui.

„Nüüd aga sadas ju (?) teist nädalat vihma. Ainult harva oli hoo-gude vahet. Ka täna õhtupoolel hakkas sadu vähemaks jääma.“ („Ka läna? See „ka“ on kirjanikul üleüldse väga käepärast. Sealtsamast edasi tuges tuleb ta varsti jälle päris ilma hädata neli korda üksteise järele ette ja — vihastab.) —

„Lehe eesotsas oli juhtkiri vallaametnikkude valimise üle ja jäi vii-mases numbris pooleli.“

„Antoni huvitas see väga.“ (See ja see. Mis teda huvitas, juhtkiri ise, või see, et juhtkiri pooleli jäi?) —

„Sellepärast nad kooliõpetajaga nii väga (kui väga?) läbi käisivadki, kes õnneks ka nii paljude oma ametivendade sarnane ei olnud.“ (Mille poolest ei olnud ta sarnane? „Nii“ ja „nii“.) —

Sealt edasi järgmise lehekülje peal on kuue rea sees neli korda sõna „täna“ tarvitatud. —

„Kuid ema ei jätnud asja nii pea katki. Ta tuletas üksikuid ütelsi jutlusest meelde ja ladus (!) neid teistele ette — tallele pane-miseks. (!)

„— Jah, kui inimene kõike seda pidada suudaks, mis ta räägib!“ (Missugune „ta?“ Inimene ise või kes?) —

Peatükk algas sellega, et kõvasti vihma sadas. „Ka täna õhtupoolel hakkas sadu vähemaks jääma.“ Peatükk lõpeb; „Taevas näitas pika saju järel selgemat nägu.“ —

„Idakaarest langes valgus üle taeva laiali; noored kirjud kuked hakkasivad nurgas hõlgede taga sabistama. . .“ (Miks ka mitte valged ja mustad?) —

„Teind see talle kedagi. . .“ (Tean küll, et rahvas kedagi ja midagi vahel palju vahet ei tee, aga kirjanik peaks tegema.) —

„Sina laku oma joodiku panni. Kuradi siga! Tattnina, tema on nii kui koer alati su kallal. Sa oled niisama loll. . .“ (Mina usun, Tõnis ütles: Tattnina, nagu koer alati kallal! — ilma „tema on“ ja „su“ ta.) —

„Kitsates väravates“ ei kujutata mitte üksi Vainuri talu, vaid kõige Kure küla elu. Siis oleks jutt õieti sellega algama pidanud, mis kolmanda peatüki sissejuhatuses jutustatakse. Palun järele lugeda. —

„ . . . ning andsivad Kureküla naestele savikaus (s) isid ja potti-sid asemele, millede sees viimased (potid?) omale igapäevast leiba või-sivad valmistada.“ (Kuulen esimest korda igapäevase leiva valmistamisest savinõudes.) —

„Aga nüüd oli nagu uut voolu märgata. . . kristalliserisivad (?) endid kõik Vainuri Antoni ümber, kellel kõigerohkem ja nimelt eestikeel-seid-raamatuid olf ja kus (kellel ja kus) nädalalehte lugeda sai. Vähe-

masti vabamat liikumist võis alles viimasel ajal märgata. (Kordamine.) Kevadel viimase tee ajal suri Vainuri peremees. . .“ (Oli juba teises peatükis surnud; uus näitus: jutt oleks kolmanda peatüki sissejuhatusega algama pidanud.) —

„Tõepoolest oli ta ka väiksena terane poiss olnud, mitmesugusid nikerdusi välja teinud. . .“ (Miks mitte tuppa?) —

„ . . . heitis ta rahuga magama.“ (Kõlab nagu: riietega ehk Reedaga.)

„Vainurile tulivad nad suure müraga sisse ja tõivad hulga pori enesetega ettekambri ühes.“ (Arvatavaste ainult jalgadega.) —

„Aga et ta tervis nõrk oli ja omaga läbi tuli (tervis?) siis ei kurnud ta just oma seisukorra üle. —

„Vainuri Anton elas vana viisi, Tõnis nagu ennegi, ja emat-onut nõndasamuti.“ (Ühe sõnaga, kõik peategelased, ja nagu jutust selgib, ka teised. Mistarvis siis see nimepidi üleslugemine?) —

Uuri loositamine Kasemäel. „Nad läksivad põrandale ja karglesivad poiste seltsis. . .“ (Kust nad tulivad, või oli seal iseäraline tantsupõrand? See põrand kordub veel: „ . . . karjus üks punase näoga poiss oma kaaslasega põrandale trügides.“ —

„Ta kaebas tihti, et pää nagu puupakk tal otsas olevat.“ (!) —

Ma arvan, et nendest näitustest selgib, et hra Lintrop oma töösid mitte küllalt ei viili.

Ärgu pahaks pandagu. Tahaksin, et Lintropi järgmised jutud oleksivad — „kuld õunad hõbe vaagna peal“, tulgu tema poolt pea jälle head.

A. Kitzberg.

Uued raamatud 1909.

Augusti kuus ilmunud :

- Tõnurist, A. Kriipsud. Tallinnas. 1909. „Mõtte“ kirjastus. V. Ehrenpreisi kirjastus. 8° (13×19). 157+1 lk. Hind 75 kop. Raskus 1 l. 3000 eks.
- Tuttar, H. Piibli käsiraamat ligi 4000 piibli salmiga. Tallinnas, 1909. J. Felsbergi ja A. Tetermanni tr. 16° (11×15). 112 lk Hind 25 k. R. 4 l. 3000 eks.
- Ustav Töotaja. Haapsalus, 1909. K. Engbuschi kirjastus. M. Tamverki tr. 16° (11×17). 64 lk. R. 3 l. 2000 eks.
- Vetter, J. Ema mõtle oma lapse peale! Tallinnas, 1909. G. Allo kirj. J. Felsbergi ja A. Tetermanni tr. (12×17. 32 lhk. H. 5 kop. R. 2 l. 5000 eks.
- Viljandi maakonna kooliõpetajate Vastastikune Abiandmise Seltsi põhjus-kiri. Viljandis, 1909. Renniti tr. ja kirjastus. 16° (11×18). 15 lhk. R. 1 l. 500 eks.
- Zamenho, L. Dr. Rahvusvahelise keele „Esperanto“ õperaamat eestlastele. Toim. Rahamägi. Tallinnas, 1909. 2-ne tr. M. Antje tr. 16° (13×19). 44+4 lk. H. 20 kop. R. 4 l. 2500 eks.
- Zola. E. Sõekaevajad. 9 anne. Eesti keelde S. B. Tallinnas, 1909. „Noor-Elu“ kirjastus. M. Schifferi tr. 8° (14×21). 32 lk. Hind 12 kop. R. 2 l. 2000 eks.
- Karksi noorerahva õnnistamise püha laulud. 1909. K. Sõöti tr. 8° (14×21). 4 lk. R. 1 l. 500 eks.

Toimetusele saadetud raamatud.

- Eesti Karskuseseltside Kesктоimekonna ringkiri nr. 11.
Hoidke alkoholi eest. (Eesti karskuse Seltside Kesктоimekonna kirjastus nr. 20. Tartus. 1 lhk.
- Alli Trygg - Helenius ja Matti Helenius. Alkoholi mõju. Soome keelest tõlgitud. Teine trükk. (Eesti Karskuse Seltside kesктоimekonna kirjastus nr. 17.) H. 10 kop. 58 lhk.
- Eesti karskuseseltside ja Karskuse Seltside Kesктоimekonna 1908 a. aruanded. (Eesti Karskuse seltside kesктоimekonna kirjastus nr. 19.) 23 lhk.
- Arvamise ülesannete kogu alguskoolidele. I, II ja III kooliaasta. S. S. Gurewitsch (17) trüki j. T. Kukk. Hind 25 kop. Tartus, G. Zirki trükk ja kirjastus. 1909.
- Herman Aaw, Elu-keevade. Mõtted ja soovid. K. Sööti trükk. Tartus, 87 lk. 8° H. 35 kop.
- P. Ney, Bruneneek und L. Behrsin, Lehrbuch der deutschen Sprache. I. Teil. 2-te Aufl. (Vorstufe zu den „Deutschen Autoren.“ Preis gebunden 1 Rbl. (Laakmanni trükikoja poolt) 224 lk. 8.
- M. Lipp, Päikese kullas. Uued luuletused. Tartus, 1909. 223 lk. 8. K. Sööti trükk ja kirjastus. H. 75 kop.
- Sirvilauad. Eesti Rahva Tähtraamat 1910. Neljasteistkümmes aastakäik. Eesti üliõplaste Seltsi kirjastus. Tartus, 1909. 74+20 lk. H. 10 kop.
- Stanislaus Prszibiszewski, Saatana lapsed. Roman neljas jaos. Eesti keelde S. Otsing. S. Otsing ja Ko. kirjastus. Tallinnas 1909. 180 lk. 8 H. 55 kop.
- Kodu kalender 1909. viies aastakäik. Viljandis, H. Lööke raamatukaupl. kirjastus.
- M. Tamm'e Vaimulikud laulud. I. anne. Jurjevis Schnakenburgi tr. 1897. 96 lk. H. 30 kop.
- Mart Tamm. Tundmuste paisus ehk ülbust vihkel ja troosti ihkel. Laulu imed: III. anne Tartus. Väljaandja kuluga. Tartus 1909. 102+10 lk. 8 H. 40 kop.
- T. Weinmann. Rehkenduse ülesanded Eesti rahvakoolidele. I. anne I. ja II. kooliaasta. Kirjastaja H. Leoke. 163+2 lk. 8 Hind 30 kop.
- Helene Nyblom, Sassis lõng. Lõbumäng ühes vaatuses. Eesti keelde J. Ploompuu. Tallinnas, 1909. Ploompuu kirjastus. 28 lk. 16. H. 30 kop.
- Väinõ Kataja. Ühistegevus. Naljämäng kahes vaatuses. Soome keelest J. Ploompuu. Tallinnas, 1909. J. Ploompuu kirjastus. 30 lk. H. 30 kop.
- Kutsukesed (Laste pildiraamat). Ploompuu kirjastus. Tallinnas. 12 lk.
- Piilu pardi be (Laste pildiraamat). Ploompuu kirjastus. Tallinnas. 12 lk.
- Kuke be bi (Laste pildiraamat) Ploompuu kirjastus. Tallinnas. 12 lk.
- Laste loomad (Laste pildiraamat). Ploompuu kirjastus. Tallinnas. 12 lk.
- Kiisu kirjad (Lasts pildiraamat). Ploompuu kirjastus. Tallinnas. 12 lk.
- Kakadu. (Laste pildiraamat). Ploompuu kirjastus. Tallinnas. 12 lk.
- Noa laewa täis. (Laste pildiraamat). Ploompuu kirjastus. Tallinnas. 16 lk.
- Lõbusad loomad (Laste pildiraamat). Ploompuu kirjastus. Tallinnas. 16 lk.
- Joh. Rajestik, Närtsinud neiud. Tallinnas, 1909. J. Ploompuu kirjastus. 62 lk. 8. H. 30 k.
- J. Linnankoski, Põgenejad. Jutustus Soome talurahva elust Tallinnas 1909. J. Ploompuu kirjastus. 144 lk. H. 60 kop.
- Laste album. Tallinnas, J. Ploompuu kirjastus. 48 lk. H. 20 kop.
- Paul v. Gizycki järele G. E. Luiga. Omal jõuul edasi. Tallinnas. Ploompuu kirjastus. 1908. 183 lk. H. 30 kop.
- Jõulu leht 1909. J. Ploompuu 22. „Rahva leht.“ J. Ploompuu kirjastus. 32 lk. 4° H. 20 kop.
- Noor-Eesti album. III.